

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧИЙ ЦЕНТР

Кафедра публічного адміністрування у сфері цивільного захисту

Магістерська робота

на тему:

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Виконав: слухач 2 курсу
групи ЗМДУЦЗ-17-124 спеціальності
281 «Публічне управління та адміністрування»

М.А. Кіяшко

Керівник
д.держ.упр., проф.

С.В. Майстро

Рецензент
д.держ.упр., проф.

С.М. Домбровська

ХАРКІВ – 2019

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Факультет навчально-науково-виробничий центр
Кафедра публічного адміністрування у сфері цивільного захисту
Освітньо-кваліфікаційний рівень магістр
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри публічного адміністрування
у сфері цивільного захисту, д.держ.упр., проф.

_____ С.В. Майстро
“ ____ ” _____ 2019 року

З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ СЛУХАЧА
Кіяшко М.А.

1. Тема роботи: «Механізм реалізації державної продовольчої політики в Україні», керівник роботи Майстро Сергій Вікторович, доктор наук з державного управління, професор, затверджені наказом від “06” березня 2019 р., № 38.
2. Строк подання слухачем роботи “7” травня 2019 року
3. Вихідні дані до роботи. Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, програмні документи державних органів України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії і статті вітчизняних і зарубіжних авторів, особисті дослідження автора.
4. Зміст магістерської роботи: систематизовано науково-теоретичні підходи до державної продовольчої політики; визначено сутність та зміст механізму реалізації державної продовольчої політики; окреслено проблеми та протиріччя державної продовольчої політики; охарактеризовано сучасні тенденції та результативність державної продовольчої політики; визначено стратегічні пріоритети державної продовольчої політики; обґрунтовано напрями удосконалення державної продовольчої політики.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов’язкових креслень): рис. 1.1. Механізм реалізації державної продовольчої політики; рис. 2.1. Структура ґрунтів в Україні за типами, %; рис. 2.2. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в 2017 р. (відношення виробництва до внутрішнього використання в Україні, %); рис. 3.1. Матриця конкурентоспроможності основних видів сільськогосподарської продукції в Україні; рис. 3.2. Стратегія дій для підвищення конкурентоспроможності основних видів сільськогосподарської продукції в Україні; рис. 3.3. Складові алгоритму реалізації державної продовольчої політики; рис. 3.4.

Необхідність реформування та запровадження принципово нової моделі глобального управління.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада керівника	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Майстро С.В. завідувач кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту		
2.	Майстро С.В. завідувач кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту		
3.	Майстро С.В. завідувач кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту		

7. Дата видачі завдання «11» березня 2019 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Строк виконання етапів магістерської роботи	Примітка
1.	Вибір та затвердження теми магістерської роботи	06.03.2019 р.	
2.	Оформлення бланку завдань	11.03.2019 р.	
3.	Підготовка розгорнутого плану магістерської роботи	13.03.2019 р.	
4.	Опрацювання теоретичного матеріалу за темою, підготовка 1 розділу роботи	27.03.2019 р.	
5.	Обробка емпіричних і статистичних даних, підготовка 2 розділу роботи	11.04.2019 р.	
6.	Узагальнення рекомендацій щодо вирішення досліджуваної проблеми, підготовка 3 розділу роботи	26.04.2019 р.	
7.	Доопрацювання змістовної частини роботи	06.05.2019 р.	
8.	Подача магістерської роботи на кафедру	07.05.2019 р.	

Слухач _____ М.А. Кіяшко

Керівник роботи _____ С.В. Майстро

АНОТАЦІЯ

Кіяшко М.А. «Механізм реалізації державної продовольчої політики в Україні».

Освітньо-кваліфікаційний рівень – магістр.

Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування».

Метою роботи є обґрунтування напрямів удосконалення механізму реалізації державної продовольчої політики в Україні.

Для реалізації мети роботи поставлені такі завдання:

- визначити сутність та виокремити складові механізму реалізації державної продовольчої політики;*
- виявити особливості формування та реалізації державної продовольчої політики в різних країнах;*
- охарактеризувати сучасний стан продовольчого забезпечення населення України та результативність державної продовольчої політики;*
- обґрунтувати концептуальні засади стратегії реалізації державної продовольчої політики України в сучасних умовах;*
- визначити напрями удосконалення механізму реалізації державної продовольчої політики.*

Об'єктом дослідження є державна продовольча політика.

Предметом дослідження є механізм реалізації державної продовольчої політики в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в поглибленні та доповненні існуючих знань, теоретичних підходів щодо обґрунтування напрямів удосконалення державної продовольчої політики в Україні.

Основні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані в практичній діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування для подальшого удосконалення державної продовольчої політики.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ.....	9
1.1. Сутність та складові механізму реалізації державної продовольчої політики.....	9
1.2. Нормативно-правові засади визначення результативності державної продовольчої політики.....	21
1.3. Особливості формування та реалізації державної продовольчої політики в різних країнах.....	32
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ.....	43
2.1. Сучасний стан та рівень продовольчого забезпечення населення України в умовах глобалізації.....	43
2.2. Результативність державної продовольчої політики в Україні.....	53
2.3. Проблеми та суперечності державної продовольчої політики в Україні.....	63
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	76
3.1. Концептуальні засади стратегії реалізації державної продовольчої політики України.....	76
3.2. Напрями трансформації механізму реалізації державної продовольчої політики України.....	89
3.3. Удосконалення державної продовольчої політики України в умовах міжнародних інтеграційних процесів.....	100
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	113

ВСТУП

Актуальність теми. Продовольча політика є одним з найважливіших елементів державного управління, оскільки безпосередньо впливає на рівень і якість життя. Вона належить до тих сфер управління, в яких дії держави повинні ґрунтуватися на ретельно прорахованих, зважених рішеннях, покликаних вести до досягнення балансу інтересів усіх прошарків населення і створення умов для соціально-економічного прогресу суспільства. Реалізація продовольчої політики можлива тільки при безпосередній участі держави в регулюванні процесів виробництва і доведенні продуктів харчування до кінцевого споживача.

Цим і зумовлений вибір теми дослідження та постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена потребою у вдосконаленні механізму реалізації державної продовольчої політики в Україні.

Багато вітчизняних науковців займалися дослідженням питань формування державної продовольчої політики, визначення ролі держави в забезпеченні необхідного рівня продовольчого забезпечення населення, а саме: О. Дацій, С. Кваша, М. Корецький, М. Латинін, Т. Лозинська, П. Макаренко, О. Могильний, Б. Пасхавер, П. Саблук, Н. Статівка, М. Хвесик, М. Хорунжий, Г. Черевко та ін.

Однак чимало теоретико-практичних питань стосовно сутності та складових механізму реалізації державної продовольчої політики, а також визначення напрямів його вдосконалення залишаються недостатньо дослідженими.

Метою роботи є обґрунтування напрямів удосконалення механізму реалізації державної продовольчої політики в Україні.

Для реалізації мети роботи поставлені такі завдання:

- визначити сутність та виокремити складові механізму реалізації державної продовольчої політики;
- виявити особливості формування та реалізації державної

продовольчої політики в різних країнах;

- охарактеризувати сучасний стан продовольчого забезпечення населення України та результативність державної продовольчої політики;
- обґрунтувати концептуальні засади стратегії реалізації державної продовольчої політики України в сучасних умовах;
- визначити напрями удосконалення механізму реалізації державної продовольчої політики.

Об'єктом дослідження є державна продовольча політика.

Предметом дослідження є механізм реалізації державної продовольчої політики в Україні.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження слугують фундаментальні положення економічної теорії та теорії державного управління, інших гуманітарних та соціальних наук, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань теоретико-методичного забезпечення державної продовольчої політики.

Інформаційними джерелами дослідження стали закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові документи міністерств та відомств України, програмні документи державних органів України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії та статті вітчизняних і зарубіжних авторів, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні науково-практичних засад та концептуальних підходів до напрямів удосконалення механізму реалізації державної продовольчої політики.

Новизна наукових результатів конкретизується в положеннях:

удосконалено:

- теоретико-концептуальні підходи до реалізації державної продовольчої політики, які ґрунтуються на необхідності єдності та взаємозв'язку її структурних елементів, а саме: політико-правового,

соціально-економічного, екологічнобезпечного, культурно-освітнього та необхідності коригування та доповнення існуючої системи показників, розвитку інфраструктури та системи інформаційного забезпечення, що дасть змогу підвищити ефективність державного моніторингу стану продовольчої безпеки країни;

дістало подальший розвиток:

– теоретичне обґрунтування напрямів удосконалення державної продовольчої політики в Україні, які передбачають підвищення купівельної спроможності населення, реформування інституцій державного управління продовольчою сферою, врахування наслідків глобальних змін клімату, підвищення якості та безпеки продуктів харчування, забезпечення екологічної складової продовольчої безпеки, що відповідає існуючим вимогам СОТ та сприяє розвитку продовольчої сфери країни.

У першому розділі роботи розглянуто теоретичні засади формування державної продовольчої політики та механізму її реалізації; узагальнено зарубіжний досвід формування та реалізації державної продовольчої політики.

У другому розділі роботи здійснено аналіз сучасного стану продовольчого забезпечення країни та результативність державної продовольчої політики в сучасних умовах; розглянуто проблеми та суперечності державної продовольчої політики в Україні.

У третьому розділі роботи обґрунтовано перспективи та стратегія реалізації державної продовольчої політики в Україні; визначено напрями удосконалення державної продовольчої політики в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в поглибленні та доповненні існуючих знань, теоретичних підходів щодо обґрунтування напрямів удосконалення державної продовольчої політики в Україні.

Основні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані в практичній діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування для подальшого удосконалення державної продовольчої політики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Сутність та складові механізму реалізації державної продовольчої політики

В сучасних умовах особливої актуальності набуває проблема сталого продовольчого забезпечення населення не тільки на національному, але й на глобальному рівнях. Причому основний тягар у формуванні та реалізації продовольчої політики покладається на державу, яка несе безпосередню відповідальність перед населенням за достатній рівень забезпечення якісними продуктами харчування.

Державне регулювання продовольчої сфери з метою забезпечення населення країни продуктами харчування сягає глибокої давнини. Ще Платон зазначав, що «державу створюють наші потреби», а «найважливіша серед потреб – це здобуття їжі для існування і життя» [33].

Перше свідчення про наміри забезпечити продовольчу безпеку держави датується ще XVI ст. до н.е., коли пророк Йосип витлумачив сон фараона Давнього Єгипту Аменхотепа I про сім гладких корів, які виходили з Нілу, і сім худих, що пожирають їх, як передвістя зміни врожайних років неврожайними. Тоді, як відомо, пророк порадив фараону зробити необхідні запаси продовольства в урожайні роки. Фараон так і вчинив, чим здобув славу мудреця, а Йосип – годувальника [18].

В офіційних документах та наукових джерелах відсутній єдиний підхід до визначення поняття «продовольча політика». Досить часто в науковій літературі застосовується термін «продовольча безпека», під яким розуміють важливу складову державної продовольчої політики.

Відзначимо, що термін «продовольча безпека» було введено в

міжнародне право ще в 1974 р. Генеральною Асамблеєю ООН, а в 1996 р. було прийнято Римську декларацію зі всесвітньої продовольчої безпеки, згідно з якою продовольча безпека – право кожного на доступ до безпечних для здоров'я і повноцінних продуктів харчування, відповідно до права на адекватне харчування і основного права кожного на свободу від голоду [46].

Експерти Продовольчої та сільськогосподарської комісії ООН (FAO) пропонують розглядати продовольчу безпеку як забезпечення гарантованого доступу всіх жителів планети (країни, регіону) до продовольства у будь-який час і в обсягах, необхідних для підтримання активного здорового життя [21].

Визначення продовольчої безпеки наведено в дослідженні «Право на достатнє харчування і на свободу від голоду», підготовленому Комісією з прав людини Економічної і соціальної ради ООН» (1999 р.), в якому під продовольчою безпекою розуміється доступ всіх людей у будь-який час до продовольства, необхідного для здорового і активного життя. При досягненні продовольчої безпеки продукти харчування наявні в достатній кількості, їх постачання є порівняно стабільним і кожна людина, яка потребує продовольства, може його отримати [25].

В Законі України «Про продовольчу безпеку України» (№ 8370-1) продовольча безпека визначається, як правові, економічні та організаційні основи діяльності держави, спрямовані на захист національних інтересів і гарантування в Україні продовольчої безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Дія Закону поширюється на галузі, що забезпечують виробництво продукції сільського і рибного господарства, її заготівлю, зберігання, переробку та реалізацію, аграрну науку й освіту, вирішення продовольчих і соціальних проблем, а також встановлюється відповідальність держави за належний рівень харчування населення [20].

В Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. дається наступне визначення продовольчої безпеки – це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою

безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її життєдіяльності [41].

Згідно з методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, продовольча безпека – це рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави [12].

Майовець Є.Й. розглядає продовольчу безпеку як важливу складову безпеки національної і розуміє під нею такий стан економіки, коли незалежно від кон'юнктури світових ринків гарантоване стабільне забезпечення населення продуктами, згідно з науково-обґрунтованими нормами [5].

На думку Лозинської Т.М., під продовольчою безпекою слід розуміти гарантію держави щодо забезпечення потреб населення в продуктах харчування у необхідних обсягах, асортименті та якості за рахунок створення відповідних економічних умов [86].

Існує чимало визначень поняття «державна продовольча політика», в більшості з яких наголошується на сутності, цілях, принципах, завданнях та інструментах дії органів державного управління у продовольчій сфері, в тому числі, вона визначається як сукупність тих чи інших заходів, спрямованих на забезпечення населення продовольством в достатньому обсязі та відповідної якості і безпечності.

Слід наголосити, що значення поняття «державна продовольча політика» значно трансформувалося в міру зростання інтернаціоналізації та транснаціоналізації світової економіки, тобто процеси глобалізації мають вирішальний вплив на вирішення продовольчої проблеми не тільки на національному рівні, але й на глобальному.

Зокрема, Ревенко Л.С. виділяє три етапи такої трансформації у другій половині ХХ століття.

На першому етапі (50 – 60-ті рр.) продовольча проблема визначалася як безпосередньо національна проблема досягнення самозабезпечення

продуктами харчування.

Для другого етапу (70-ті – початок 90-х рр.) характерною стала поява поняття «всесвітня продовольча безпека», а забезпечення населення світу продовольством і боротьба з голодом проголошуються глобальними проблемами людства.

Третій етап, на думку Ревенко Л. С., розпочався з середини 90-х років ХХ ст. і ознаменувався тим, що ступінь вирішення продовольчої проблеми однаковою мірою почала визначатися як кількісними показниками, так і можливістю доступу до продовольства на основі загального рівня добробуту країни та сімейних доходів. Концептуально ці нові підходи були визначені на Всесвітньому форумі з продовольчих проблем, який відбувся в Римі у 1996 р. Прийнята на цьому форумі Декларація про всесвітню продовольчу безпеку вперше назвала бідність, а не демографічно-ресурсний дисбаланс основною причиною нестачі продовольства в окремих країнах [46].

В сучасних умовах можна говорити про наступний, IV етап трансформації поняття «державна продовольча політика», пов'язаний з так званим «земельним аутсорсингом», коли країни-імпортери продовольства з обмеженими ресурсами землі і води, однак зі значними фінансовими можливостями скуповують або орендують сільськогосподарські землі за кордоном. З цією метою вони обирають слаборозвинені країни з низькими виробничими витратами. Тобто вирішення продовольчої проблеми одних країн відбувається за рахунок зменшення рівня продовольчої безпеки інших.

Отже, державною продовольчою політикою доцільно вважати сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава (суб'єкт регулювання) впливає на об'єкти регулювання з метою створення належних умов для розвитку та координації діяльності усіх сфер продовольчої сфери, забезпечення необхідного рівня якості та безпечності продуктів харчування, їх економічної та фізичної доступності для населення [9].

Основна мета державного продовольчої політики полягає в тому, щоб

методами державного впливу забезпечити сприятливі умови для розвитку всіх складових продовольчої сфери, в яких відбувається виробництво, переробка та реалізація якісних продуктів харчування за цінами, які відповідають рівню платоспроможного попиту населення, та адекватно реагувати на виклики глобалізації щодо загроз продовольчій безпеці України.

Саме тому питання про реалізацію державної продовольчої політики в умовах глобалізації необхідно пов'язувати з дією як внутрішніх (національних), так і зовнішніх (глобальних) загроз.

У загальновизнаному розумінні функціонування ринкової економіки неможливе без втручання держави, адже для ринку характерні «неспроможності», тобто тенденції розвитку, що призводять до фінансових, економічних, енергетичних, продовольчих та інших кризових явищ. Їх повинне обмежувати та попереджувати державне регулювання.

Суб'єктами державного регулювання економіки є суб'єкти виконання (держава та її інституційні органи: законодавчі, виконавчі, судові органи різних рівнів) та суб'єкти впливу (громадські та політичні об'єднання, засоби масової інформації, окремі особистості). Об'єктами державного регулювання економіки є сфери, галузі, регіони, а також явища, ситуації та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути проблеми, які не вирішуються автоматично або невідкладно, як того вимагають умови нормального функціонування економіки й підтримання соціальної стабільності [47].

Суб'єктами державного регулювання продовольчої сфери є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Об'єктами державного регулювання продовольчої сфери в умовах глобалізації необхідно вважати: економічний цикл (особливо в умовах

сучасної глобальної продовольчої кризи); конкурентне середовище та рівень монополізації продовольчого ринку; ціни на продукти харчування; секторну, галузеву, регіональну та глобальну структуру продовольчого ринку; зовнішньоторговельний баланс продовольчої продукції; рівень життя населення; сільські території; навколишнє середовище.

Основними завданнями державної продовольчої політики є:

- досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва на основі поліпшення використання ресурсного потенціалу та підвищення ефективності виробництва;
- стабілізація ринкової кон'юнктури та коливань прибутковості в галузі;
- забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення і забезпечення необхідної якості продуктів харчування;
- формування національного продовольчого резерву та проведення інтервенційних операцій для стабілізації цін на внутрішньому ринку;
- забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції (забезпечення конкурентоспроможності національних виробників) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, яке виробляється (може вироблятися) в Україні.

В умовах активного державного регулювання національної економіки, інтенсивного розвитку науки про державне управління, досить часто застосовується поняття механізм державного регулювання. Однак це поняття не є чітко визначеним, особливо стосовно державної продовольчої політики, і потребує подальшого удосконалення.

Механізм реалізації державної продовольчої політики – це спосіб застосування заходів впливу держави щодо коригування (доповнення) (у разі необхідності) дії ринкового механізму, для подолання наслідків «неспроможностей» продовольчого ринку і забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки згідно з визначеними критеріями, нормативами та

правовими нормами.

Основою державної продовольчої політики повинні стати базові принципи, а також форми, методи і механізми регулювання.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» № 1160-IV від 11 вересня 2003 р. принципами державної регуляторної політики повинні бути наступні: доцільність; адекватність; ефективність; збалансованість; передбачуваність; прозорість та врахування громадської думки [57].

Крім того, з нашої точки зору, принципами державної продовольчої політики України в умовах глобалізації мають бути принципи:

- продовольчої незалежності держави за видами продуктів, які виробляються (можуть вироблятися) в достатній для внутрішнього споживання кількості;
- пріоритетності і підтримки національного сільського господарства – основи продовольчої безпеки держави в умовах глобалізації;
- протекціонізму та економічного прагматизму - захист та відстоювання національних інтересів у продовольчій сфері;
- фізичної та економічної доступності якісних і безпечних харчових продуктів для всіх категорій населення в кількості, необхідній для забезпечення здорового і активного життя;
- передбачуваності та прозорості державної продовольчої політики на всіх рівнях: від виробництва сільськогосподарської продукції до споживання продуктів харчування, а також у зовнішньоторговельній сфері;
- екологічнобезпечної спрямованості – державний регуляторний вплив повинен реалізовуватись у напрямі забезпечення охорони навколишнього середовища та стимулювання виробництва екологічно чистих, якісних та безпечних продуктів харчування.

Механізм реалізації державної продовольчої політики необхідно розглядати в єдності та взаємозв'язку його структурних елементів, а саме: політико-правового, соціально-економічного, екологічнобезпечного, культурно-

освітнього.

Основу *політико-правового* структурного елемента механізму реалізації державної продовольчої політики України становлять Конституція України, закони України «Про основи національної безпеки України», «Про прожитковий мінімум», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про молоко та молочні продукти», «Про державний матеріальний резерв», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про дитяче харчування», «Про стандартизацію», «Про підтвердження відповідності», «Про захист прав споживачів», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» та інші нормативно-правові акти, що стосуються питань продовольчої безпеки держави.

Крім того, до цієї складової механізму державного регулювання продовольчої безпеки належать: розробка нормативно-правових актів у сфері формування продовольчої безпеки; розробка державних цільових програм продовольчої безпеки та забезпечення їх виконання; узагальнення практики застосування законодавства з питань, пов'язаних з формуванням продовольчої безпеки та розробка пропозиції щодо його вдосконалення.

Також основою політико-правової складової державної продовольчої політики України є: чинні міжнародні договори, що стосуються цієї сфери; заходи щодо розвитку міжнародного співробітництва з урахуванням необхідності захисту національних інтересів України у сфері забезпечення продовольчої безпеки; запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам продовольчої безпеки, мінімізація їх негативних наслідків; розвиток міждержавної та міжрегіональної інтеграції у сфері забезпечення населення продовольством.

Оснoву *соціально-економічної* складової державної продовольчої політики України становлять: державні соціальні стандарти і соціальні гарантії у сфері продовольчого забезпечення населення; розробка і забезпечення виконання програм поліпшення продовольчого забезпечення населення, насамперед, соціально вразливих прошарків; фізична та економічна доступність якісних і безпечних харчових продуктів для всіх категорій населення в кількості, необхідній для забезпечення активного і здорового життя; підтримка соціально вразливих прошарків населення шляхом запровадження програм соціального харчування, зокрема для вагітних та годуючих матерів, дітей раннього, дошкільного та шкільного віку; створення рекомендацій щодо формування медично обґрунтованих та економічно забезпечених стандартів та раціонів харчування і безпеки харчових продуктів в освітніх закладах; створення умов для розширення кількості об'єктів торговельної інфраструктури, поліпшення транспортної доступності окремих територій для гарантованого забезпечення населення основними продуктами харчування.

Оснoву *соціально-економічної* складової державної продовольчої політики України становлять: забезпечення захисту та підтримки національних виробників продовольства; створення державних фондів продовольчих ресурсів та їх використання; реалізація державної політики цін та державне регулювання ціноутворення на продовольство; захист економічної конкуренції у продовольчій сфері; складання балансів продовольства; розробка індикативних планів розвитку секторів продовольчого ринку; підтримка стабільності вітчизняного продовольчого ринку шляхом формування стратегічних запасів основних харчових продуктів; регулювання ринків окремих видів продовольства, спрямованого на забезпечення економічної та фізичної доступності харчових продуктів вітчизняного виробництва незалежно від кон'юнктури світових ринків; формування інфраструктури продовольчої сфери, до якої належать системи оптових продовольчих ринків, мережі заготівельних пунктів тощо.

Оснoву *екологобезпечної* складової державної продовольчої політики України становлять: забезпечення вітчизняного виробництва якісного та безпечного продовольства в обсязі, необхідному для гарантування продовольчої безпеки України; запровадження ефективної системи охорони родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення; стимулювання виробників харчових продуктів до застосування систем управління якістю продукції шляхом налагодження ефективного співробітництва з усіма суб'єктами господарювання у продовольчій сфері, включаючи галузеві асоціації, наукові установи, переробні підприємства і виробників, постачальників сировини, експортерів та імпортерів, а також на інвестиційну, фінансову, інформаційну підтримку підприємств, які впроваджують системи якості на рівні міжнародних стандартів; розвиток наукових досліджень щодо оцінки безпеки та якості харчових продуктів та інгредієнтів, впровадження інноваційних технологій, технологій органічного виробництва харчових продуктів і продовольчої сировини, виробництво збагачених, дієтичних і функціональних харчових продуктів; реалізація програм щодо підготовки кадрів у сфері управління якістю харчової продукції, технічної підтримки, розвитку інфраструктури, налагодження комунікаційного процесу між державними підприємствами, установами, організаціями та виробниками, оцінки результатів впровадження систем управління якістю, їх ефективності та консультування щодо можливих способів удосконалення; поширення інформації про законодавство з питань якості та безпеки продовольства, міжнародний досвід у цій сфері, результати контролю якості харчових продуктів у вигляді наукових та популярних публікацій у засобах масової інформації, оглядів, листівок, прес-релізів, бюлетенів, сторінок у мережі Інтернет; гармонізація з міжнародними вимогами показників безпеки продовольчої сировини і харчових продуктів на основі досліджень у сфері науки про харчування; заохочення маркування харчових продуктів для покращення розуміння характеристик продуктів споживачами, підтримки здорового вибору і сприяння безпечному

зберіганню та приготуванню харчових продуктів шляхом розроблення відповідних норм та методичних рекомендацій; інформування споживачів про безпеку харчових продуктів, а також ризиків, пов'язаних з харчуванням і безпекою харчових продуктів.

Основою *культурно-освітньої* складової державної продовольчої політики України є розробка державних програм та пропаганда серед населення раціонального харчування як найважливішого компонента здорового способу життя, створення спеціальних освітніх програм.

Отже враховуючи, що суто ринковий механізм не в змозі вирішувати більшості глобальних проблем сьогодення, вважаємо необхідним запровадження дієвого механізму реалізації державної продовольчої політики, основні складові якого наведено на рис. 1.1.

Важливу роль у механізмі реалізації державної продовольчої політики в умовах глобалізації відіграють обрані методи державного регулювання, під якими більшість вчених розуміють сукупність засобів і прийомів впливу держави через законодавчі й виконавчі органи на господарюючі суб'єкти з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики. До основних методів державного регулювання можна віднести: інституційно-правовий, фінансово-економічний, адміністративно-організаційний, науково-інформаційний [26].

Інституційно-правове регулювання продовольчої сфери – це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів продовольчого права у відносинах між собою, з державою та споживачами.

Ознаками адміністративно-організаційного методу державного регулювання продовольчої сфери є прямий вплив органів державної влади на дії суб'єктів продовольчої сфери через накази, розпорядження, встановлення обов'язків, норм поведінки; відповідальність суб'єктів господарювання, розробку та реалізацію відповідних державних програм продовольчого спрямування.

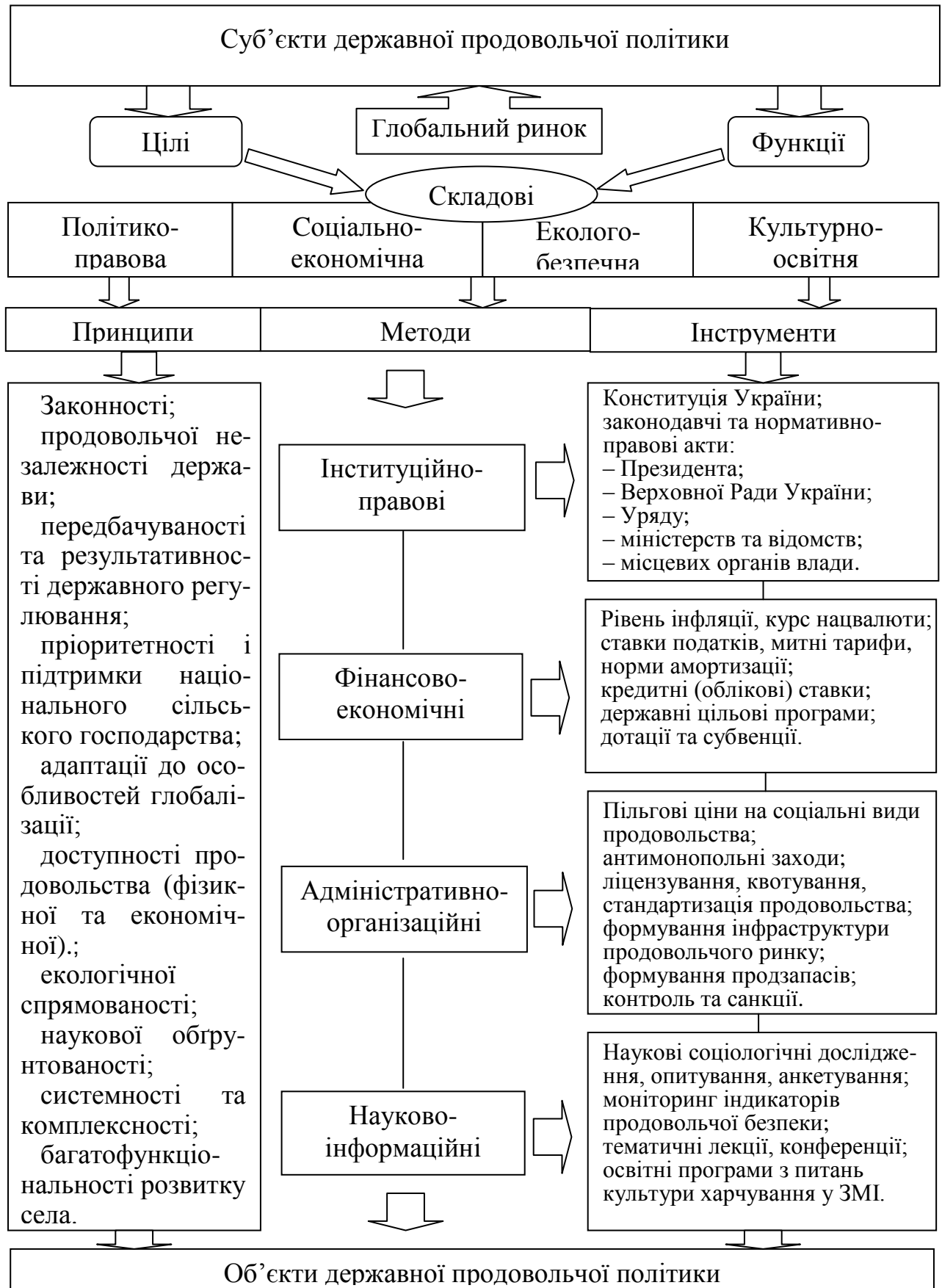

Рис. 1.1. Механізм реалізації державної продовольчої політики

Застосування фінансово-економічного методу державного регулювання продовольчої сфери дає змогу створювати економічні умови, які спонукають суб'єктів продовольчої сфери діяти в необхідному для суспільства напрямі, вирішувати ті або інші завдання відповідно до загальнодержавних інтересів. Регулювання за допомогою економічних методів дає можливість суб'єктам продовольчого ринку зберегти право на вільний вибір своєї економічної поведінки.

Науково-інформаційний метод регулювання продовольчої сфери держава використовує для впливу на формування громадської думки, суспільної свідомості, економічного мислення і охоплює заходи роз'яснення й популяризації цілей і змісту продовольчої політики держави.

Таким чином, на підставі проведених досліджень можна стверджувати, що тільки при забезпеченні реалізації на державному рівні вищевказаних цілей, завдань, принципів, методів та механізмів державного регулювання відкриваються нові можливості для забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки України. Крім того, в умовах глобалізації питання реалізації національної продовольчої політики необхідно пов'язувати з дією не тільки внутрішніх, але й зовнішніх загроз.

1.2. Нормативно-правові засади визначення результативності державної продовольчої політики

Функціонування механізму реалізації державної продовольчої політики вимагає певних критеріїв та інструментарію оцінки її результативності. Для цього необхідно, щоб національні інтереси країни у продовольчій сфері набули кількісну визначеність.

Згідно з дослідженням «Право на достатнє харчування і на свободу від голоду», підготовленому Комісією з прав людини Економічної і соціальної ради ООН і схваленого на П'ятдесят першій сесії Підкомісії з попередження Дискримінації Комісії з прав людини ЕКОСОС (червень 1999 р.), основним

критерієм результативності державної продовольчої політики є рівень самозабезпеченості міста, регіону тощо продуктами харчування. При цьому їх обсяг, якість і асортимент повинні бути необхідними і достатніми для нормального фізичного і соціального розвитку особи, забезпечення здоров'я і розширеного відтворення народонаселення [25].

При цьому критичними товаром у забезпеченні населення продуктами є зерно (пшениця). Зокрема, стан міжнародної продовольчої безпеки оцінюють за двома показниками: обсягом світових запасів зерна, що переходять до наступного врожаю, і рівнем світового виробництва зерна на особу [95].

У Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року результативність державної продовольчої політики визначається за такими критеріями:

- достатність продовольчого споживання – відношення фактичного рівня споживання основних харчових продуктів на одну особу до науково обґрунтованих (медично рекомендованих) норм здорового харчування;
- доступність продовольчого споживання – відношення вартості річного набору харчових продуктів на одну особу, що відповідає науково обґрунтованим нормам здорового харчування, до річного розміру доходу на одну особу;
- продовольча незалежність – частка продовольчого імпорту в загальному обсязі продовольчого споживання [41].

Законом України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV (стаття 7) від 19.06.2003 р. визначено критичний стан з продовольчим забезпеченням населення загрозою національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері.

Основними загрозами для продовольчої безпеки України є:

- незбалансоване споживання продуктів харчування населенням;
- низький рівень споживання продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення;

- висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі їх загальних витрат;
- висока диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- низька ємність внутрішнього ринку по окремих продуктах харчування;
- імпортозалежність країни за окремими продуктами харчування;
- сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції;
- зростання цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку;
- повільне впровадження міжнародних стандартів та систем якості продуктів харчування;
- відсутність контролю за безпекою продуктів харчування [51].

Рівень загрози національній продовольчій політиці мають визначати індикатори, які їх кількісно характеризують, а також можуть мати різне призначення і відповідний призначенню статус. Існує досить широкий перелік таких індикаторів, призначених для моніторингу стану продовольчої сфери країни.

Зокрема, в Законі України «Про продовольчу безпеку України» (№ 8370-1), який прийняла Верховна рада України в 2011 р. (однак не підписав Президент України), оцінку стану продовольчої безпеки пропонується здійснювати на основі системи таких індикаторів:

1) рівень споживання населенням харчових продуктів, що визначається фактичним споживанням окремих видів харчових продуктів у розрахунку на душу населення, добовою енергетичною цінністю раціону людини, його збалансованістю за вмістом білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, макро- та мікроелементів;

2) економічна доступність харчових продуктів, що визначається вартістю продовольчого кошика у відношенні до рівня середньомісячної реальної заробітної плати та/або часткою сукупних витрат на харчування у загальному обсязі сукупних витрат домогосподарств;

3) фізична доступність харчових продуктів, що визначається структурою джерел реалізації харчових продуктів на ринку, наявністю мережі роздрібної торгівлі у розрахунку на 10 тис. осіб, кількістю торговельних місць на продовольчих ринках у розрахунку на 10 тис. осіб, станом розвитку оптової торгівлі продовольчими товарами, наявністю та асортиментом основних видів харчових продуктів у роздрібній торговельній мережі та на ринках на відповідній території;

4) стійкість продовольчого ринку, що визначається рівнем роздрібних і закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням нормативної рентабельності її виробництва;

5) ступінь незалежності продовольчого ринку, що визначається часткою імпортованих харчових продуктів у загальній структурі їх реалізації, рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства, обсягом державних запасів продовольства та балансом зовнішньої торгівлі продовольчими товарами;

6) безпека і якість харчових продуктів, які визначаються їх станом, що є результатом діяльності з їх виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, і забезпечує впевненість у тому, що харчові продукти не завдають шкоди здоров'ю людини, якщо вони спожиті за призначенням, а також ступенем досконалості властивостей та характерних рис харчових продуктів, які здатні задовольнити потреби та побажання споживачів;

7) рівень розвитку аграрного сектора, що визначається за допомогою оцінки обсягу виробництва окремих видів продовольства, урожайності основних видів сільськогосподарських культур, продуктивності худоби і птиці, частки господарств населення у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, рентабельності виробництва основних видів продовольства; фінансових результатів підприємств сільського та рибного господарства, харчової промисловості та з перероблення сільськогосподарських продуктів, а також обсягу інвестицій в аграрний

сектор, у тому числі іноземних, рівня державної підтримки аграрних товаровиробників;

8) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання, що визначаються за показниками родючості земель сільськогосподарського призначення, у тому числі в розрізі окремих територій, частки деградованих земель у загальній їх структурі та рівнем розораності земель [22].

Кількісними значеннями індикаторів виступають порогові значення, які повинні офіційно затверджуватися на державному рівні. Порогові значення продовольчої безпеки – це граничні величини індикаторів, перевищення яких позбавляє продовольчу сферу та економіку в цілому можливості функціонувати в нормальному режимі.

У вищезгаданому Законі пропонуються такі граничні (порогові) значення індикаторів:

- в якості граничного (порогового) значення індикатора достатності запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, – вважати його 17% рівень, що відповідає 60 дням споживання (Слід відзначити, що цей критерій прийнято на міжнародному рівні. Зокрема, експерти ФАО визначають стан світової продовольчої безпеки за обсягом світових запасів зерна і його виробництвом на душу населення: безпечним вважається перехідний запас зерна, що дорівнює 17% від загального споживання за двомісячний термін, а рівень, нижчий за 17%, призводить до зростання світових цін на зерно [20]);

- граничним (пороговим) значенням індикатора економічної доступності продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств, вважати його 50% рівень;

- граничним (пороговим) значенням індикатора продовольчої незалежності за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між

обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку, вважати його 20 % рівень [22].

Доцільно граничне (порогове) значення індикатора продовольчої незалежності визначати за кожним видом продукції, а саме за тими видами продукції, які в достатній кількості виробляються в Україні (зерно, цукор, яйця, соняшник і продукти їх переробки) граничне (порогове) значення індикатора продовольчої безпеки доцільно встановити на рівні 95–100%, а для видів продукції, виробництво яких на даний момент не задовольняє внутрішніх потреб України, рівень граничного (порогового) значення індикатора продовольчої безпеки доцільно встановити на рівні 80–90 % (і це прописати в Законі України «Про продовольчу безпеку України», який розробляється у Верховній Раді України).

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 затверджена методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [36].

Індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця. Згідно з методикою, індикаторами продовольчої безпеки, рівень яких свідчить про ефективність державного регулювання аграрного ринку, є:

1) добова енергетична цінність раціону людини:

$$P = \sum m_i u_i , \quad (1.1)$$

де: P – енергетична цінність добового раціону людини;

i – вид продукту харчування;

m – маса i -го продукту, спожитого однією особою;

u – енергетична цінність одиниці маси i -го продукту.

Пороговий критерій енергетичної цінності раціону становить 2500 ккал на добу, а 55% добового раціону повинно забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження;

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів:

$$C = \frac{C_{\phi}}{C_p}, \quad (1.2)$$

де: C – індикатор достатності споживання окремого продукту;

C_{ϕ} – фактичне споживання окремого продукту на одну особу на рік;

C_p – раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу на рік, погоджена з Міністерством охорони здоров'я України;

3) достатність запасів зерна в державних ресурсах:

$$Z = H / X \cdot 100 \%, \quad (1.3)$$

де: Z – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами;

H – наявність продовольчого зерна в державному продовольчому резерві;

X – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17%-й рівень, що відповідає 60 дням споживання [23];

4) економічна доступність продуктів:

$$E = \frac{B_x}{B_c} \cdot 100 \%, \quad (1.4)$$

де: E – індикатор економічної доступності продуктів;

B_x – витрати населення на харчування за рік;

B_c – сукупні витрати населення за рік. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається рівень в 60%.

Загальновідомо, що частка витрат на харчування в загальних споживчих витратах є індикатором економічного розвитку і добробуту країни. Якщо використовувати загальноприйнятий у світовій практиці показник, частку витрат населення на харчування в загальних споживчих витратах, то слід відзначити в Україні позитивну динаміку його покращення протягом останніх 10 років (від 72,8% – у 2008 р. до 53,0% – в 2017 р.).

Однак в економічно розвинених державах цей показник коливається від 7 до 20% (у середньому в країнах Євросоюзу харчування займає не більше 20% місячного заробітку, у Великобританії – не більше 10% доходів сім'ї, в Німеччині – 12 %, в США – всього 7%, в Словенії населення витрачає на їжу 17% всіх витрат [9]), тому ми пропонуємо граничним критерієм для зазначеного показника вважати рівень в 50% (і прописати його в Законі України «Про продовольчу безпеку України», який розробляється у Верховній Раді України), а сучасний показник – 53,0% – вже свідчить про необхідність запровадження механізму державного регулювання щодо подолання вказаних загроз національній продовольчій безпеці.

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами:

$$D = \frac{D_{\text{в}}}{D_{\text{м}}}, \quad (1.5)$$

де: D – індикатор диференціації вартості харчування;

$D_{\text{в}}$ – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств з найбільшими доходами;

$D_{\text{м}}$ – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств з найменшими доходами;

б) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів:

$$C_i = \Phi_i \cdot \Psi_i, \quad (1.6)$$

де: C – ємність внутрішнього ринку i -го продукту;

i – вид i -го продукту;

Φ – річне споживання i -го продукту в середньому на душу;

$Ч$ – середньорічна кількість населення;

7) продовольча незалежність за окремим продуктом:

$$P_i = \frac{I_i}{\epsilon_i} \cdot 100 \%, \quad (1.7)$$

де: P – частка продовольчого імпорту i -го продукту;

i – вид i -го продукту харчування;

I_i – імпорт i -го продукту;

ϵ_i – ємність внутрішнього ринку i -го продукту. Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається рівень в 30% [81].

Ще одним із індикаторів продовольчої безпеки держави, який має порогове значення, є виробництво зерна на душу населення (не менше 0,8 т/рік) [58].

Основними показниками забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України у продовольчій сфері є: частка імпорту продовольчої продукції у внутрішньому споживанні держави (не більше 30%), частка імпорту продовольства у внутрішньому споживанні держави (не більше 25%), коефіцієнт покриття імпорту експортом (відношення між обсягами експорту та імпорту не менше 1) [11].

Дослідження участі України у міжнародних зв'язках вимагає оцінки стану зовнішньоторговельного балансу з наступною його оптимізацією. Діагностика зовнішньої торгівлі в продовольчій сфері повинна здійснюватись за допомогою системи індикаторів: обсяги експорту (імпорту); зовнішньоторговельне сальдо; товарна й географічна структура експорту (імпорту); рівень диверсифікованості зовнішньої торгівлі; питома вага продукції високого ступеня переробки і сільськогосподарської сировини в структурі експорту та імпорту.

Відповідно до об'єкта і предмета дослідження необхідно враховувати обсяги, динаміку, питому вагу та структуру зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством за такими напрямками [53]: коефіцієнт спеціалізації країни (K_{cn}); експортна квота (K_e); імпортна квота (K_i); зовнішньоторговельна квота (K_3).

На основі K_{cn} можна визначити місце національної продовольчої сфери у світовому господарстві:

$$K_{cn} = \left(\frac{P_i}{P} \right) / \left(\frac{V_i}{V} \right), \quad (1.8)$$

де: P_i – обсяг виробництва галузі в країні;

P – обсяг виробництва галузі у світі;

V_i – ВВП країни;

V – ВВП світової економіки.

K_e характеризує значення експорту для економіки в цілому і для окремих галузей. У межах галузей продовольчої сфери цей показник розраховується як відношення вартості експорту E_a продовольчої продукції до ВДВ за відповідний період, %:

$$K_{ea} = \frac{E_a}{ВДВ_a} \cdot 100 \%. \quad (1.9)$$

K_i є кількісним показником, який характеризує значення імпорту для економіки в цілому та для окремих галузей. Для галузей продовольчої сфери цей показник розраховується:

$$K_i = \frac{I_a}{ВДВ_a} \cdot 100 \%. \quad (1.10)$$

Зовнішньоторговельна квота для галузей продовольчої сфери розраховується за формулою:

$$K_3 = \frac{1/2 (E_a + I_a)}{ВДВ_a} \cdot 100 \% . \quad (1.11)$$

Окрім фізіологічного, економічного і соціального критерію, моніторинг результативності державної продовольчої політики доцільно здійснювати за допомогою екологічного та культурно-освітнього критерію.

До системи показників екологічного спрямування доцільно віднести:

- кількість та результативність проведених прородо-охоронних заходів, спрямованих на поліпшення стану довкілля;
- кількість та результативність проведених санітарно-ветеринарних заходів щодо підвищення якості та безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;
- обсяги виробництва органічної сільськогосподарської продукції та темпи їх зростання;
- ступінь впровадження у виробництво системи управління якістю та безпечністю продуктів харчування тощо [23].

До системи показників культурно-освітнього спрямування доцільно віднести:

- кількість проведених заходів щодо інформування населення про принципи раціонального харчування;
- обсяги державної підтримки перспективних напрямів наукових досліджень у сфері раціонального харчування;
- обсяги державного фінансування освітніх програм для масового інформування населення про здорове та раціональне харчування;
- кількість (питома вага) хворих серед населення через недотримання основ раціонального харчування;
- обсяги бюджетних втрат (через лікарняні листи тощо) через хворих, які не дотримуються основ раціонального харчування.

Це дасть змогу не тільки оцінити реальні потреби держави в основних

продуктах харчування і ресурсах для їх виробництва, а також ступінь економічної та фізичної доступності населенню продуктів харчування, а й визначити базові показники якості та безпеки продовольства та раціональності харчування населення.

Слід зазначити, що функції механізму реалізації державної продовольчої політики ширші за здійснення вищенаведеного моніторингу. В контексті функціонування вказаного механізму необхідно не тільки визначати зміни, що відбуваються в продовольчій сфері, термінами «краще», «гірше» і на скільки відсотків, але й чи вийшла країна з небезпечної зони, де загрози викликають різкі негативні наслідки і набувають системного характеру у вигляді криз або, навпаки, країна увійшла до цієї зони і наскільки глибоко. Для цього необхідно знати межу між цими зонами, тобто вирахувати кількісне значення того або іншого індикатора, що характеризує результативність державної продовольчої політики.

1.3. Особливості формування і реалізації державної продовольчої політики в різних країнах

Продовольча проблема завжди вважалася однією з найважливіших проблем господарської діяльності людини. Відомо, що народи, які повністю забезпечували власні потреби в продовольстві, досягають більшого прогресу і в інших сферах діяльності, ніж тоді, коли має місце недоспоживання або голод. Тому держави прагнуть убезпечити своє населення від продовольчого недоспоживання (голоду), тобто забезпечити необхідний рівень продовольчої безпеки країни.

Продовольча проблема залишається однією з найгостріших проблем сучасності, хоча її сутність та структура різко відрізняються для групи найбагатших і найбідніших країн світу. Однак кожна країна, незалежно від рівня свого розвитку, прагне гарантувати достатній раціональний рівень харчування для всіх соціальних прошарків населення – за нормальних умов

та мінімально необхідний – при надзвичайних обставинах (криза, війна, стихійне лихо тощо) [14].

У провідних країнах світу державну продовольчу політику розглядають як важливу умову внутрішньої політичної та соціально-економічної стабільності країни і її зовнішньої незалежності.

Зокрема, головним пріоритетом продовольчої політики США є високий рівень забезпечення населення продовольством та стимулювання його експорту. Формування ефективної національної продовольчої політики стало можливим за рахунок чіткої системи заходів державного регулювання й підтримки сільського господарства – основної складової продовольчої безпеки. Це дало змогу країні не тільки забезпечити виробництво широкого асортименту продуктів харчування за відносно низькими цінами, але й стати світовим лідером у торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Головними напрямками забезпечення продовольчої політики в США є:

- програма підтримки фермерів «Стабілізація доходів фермерів» (до складу якої входять програми: «Державна програма підтримки цін», «Страхування врожаю» і «Сільськогосподарський кредит»), на яку витрачається до 50% всіх бюджетних аграрних асигнувань [81]. Окрім того, значні обсяги фінансових ресурсів у США спрямовуються на закупівлю надлишків сільськогосподарської продукції у фермерів з метою утримання закупівельних цін і гарантування прибутковості виробників сільськогосподарської продукції (цей досвід, на нашу думку, доцільно активно використовувати й в Україні);

- підтримка вразливих прошарків населення шляхом надання продовольчої допомоги пенсіонерам, безробітним, безкоштовне харчування в школах тощо.

Так, у США з 1964 р. діє система продовольчих купонів з 14 видів продовольчої підтримки малозабезпечених прошарків або окремих соціальних категорій населення, серед яких можна відзначити так: [88]:

1. Програма продовольчих купонів, яка є найбільшою в США

національною програмою забезпечення продовольством малозабезпечених прошарків населення. Учасникам виділяються пільгові купони, за допомогою яких можна придбавати продукти у спеціальних магазинах. В середньому кожного місяця програма охоплює більше 20 млн. малозабезпечених американців.

2. Програма додаткового харчування для жінок, немовлят і дітей передбачає надання продуктів для поліпшення раціону харчування малозабезпеченим жінкам, немовлятам і дітям віком до 5 років, а також включає різні програми навчання системам здорового харчування. Щомісяця програма охоплює близько 8 млн. людей, в числі яких майже половина немовлят, що народилися в США.

3. Міністерство сільського господарства США реалізує 4 програми продовольчої допомоги, які спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки дітей. Приблизно чверть витрат міністерства на внутрішньодержавну продовольчу допомогу складають сумарні витрати на Програму шкільних сніданків, Національну програму шкільних обідів, програми харчування дітей і дорослих, а також літнього харчування [88].

Вирішуючи продовольчу проблему таким чином, держава фінансує своїх фермерів та підвищує рівень національної продовольчої безпеки.

При цьому в США вважають, що стабільне виробництво необхідної кількості сільськогосподарських продуктів – недостатня умова забезпечення продовольчої безпеки. Тому в країні створено систему контролю якості й безпеки продуктів харчування.

Так, 21 грудня 2010 р. Конгресом було прийнято Закон про продовольчу безпеку, який покликаний забезпечити безпеку продовольства США шляхом перегляду акцентів: відтепер увага федеральних органів управління буде зосереджена не стільки на реагуванні на випадки забруднення продовольчої продукції, скільки на їх запобіганні. Закон передбачає забезпечення суворого нагляду за продуктами харчування, які імпортуються в США (15% продуктів харчування надходять до США із-за

кордону). Крім іншого, Закон вказує на необхідність вдосконалення підготовки посадовців, відповідальних за безпеку продуктів харчування на місцевому, територіальному, племенному рівнях і рівні штату, і дає змогу надавати гранти на підготовку, проведення інспекцій, зміцнення потенціалу лабораторій і реалізацію програм, що забезпечують безпеку харчових продуктів [55].

Ідея формування єдиної європейської продовольчої політики захисту від дешевого імпорту з метою підтримки власного товаровиробника й продовольчого експорту в країнах Евросоюзу з'явилася після Другої світової війни, коли виникла проблема дефіциту продуктів харчування.

Як наслідок, у 1957 р. шість країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія й Люксембург) підписали Римський договір, що закріпив утворення Європейського співтовариства і передбачав формування єдиної продовольчої політики співтовариства, метою якої стало: збільшення продуктивності сільгоспвиробництва шляхом технічного переозброєння й забезпечення раціонального розвитку, а також оптимального використання факторів виробництва; забезпечення справедливого рівня життя сільським жителям; стабілізація аграрних ринків; забезпечення гарантованого продовольчого постачання; забезпечення доступних продовольчих цін [28].

Метою реалізації державної продовольчої політики Європейського Союзу є досягнення високих стандартів безпеки продовольства, захист і поліпшення здоров'я споживачів, захист довкілля. Хоча систему безпеки продовольства ЄС вважають однією з найбезпечніших в світі, проте і в ній останніми роками зроблені істотні поліпшення, які повинні враховувати виробники продовольства.

Зокрема, Європейська Комісія розробила документ про продовольчу політику спільноти – Білу книгу про продовольчу безпеку (White Paper on Food Safety). Вона передбачає ряд заходів для поліпшення нинішньої системи і забезпечення повного контролю за оборотом продовольства, починаючи з фуражу, до моменту, поки продовольчий продукт не дістанеться до

споживача. Біла книга про продовольчу безпеку вводить так звану концепцію «від ферми до обіднього столу» [41].

У 2002 р. ЄС увів у дію Загальний харчовий закон, в якому визначено принципи й процедури гарантування безпеки продуктів харчування. У межах цього закону було створено Єдиний орган із безпеки харчових продуктів, який займається питаннями оцінки ризику та науковими консультаціями у сфері харчової безпеки [80].

Останнім часом більшість держав ЄС створили Національні управління з безпеки харчових продуктів для того, щоб досягти вищих стандартів у цій сфері та гарантувати їх ефективний контроль. Функції і завдання таких організацій можуть не збігатися в різних країнах-членах. У деяких мандат лімітований проведенням оцінки ризиків і наданням наукових консультацій уряду, в інших до їх повноважень належить повідомлення про ризики та забезпечення виконання нормативних положень, які регулюють контроль харчових продуктів.

Системи національного контролю на території ЄС відрізняються в країнах: варіюють від повністю централізованої системи (Нідерланди, Данія, Бельгія) до децентралізованих систем, у межах яких компетентні органи працюють на основі регіональних (Іспанія, Німеччина) або місцевих систем (Велика Британія, Ірландія) [18].

Для попередження ризиків, пов'язаних з імпортом продукції, в ЄС діє система швидкого сповіщення у сфері харчових продуктів і кормів RASFF (Rapid Alert System for Food and Feed), яка повідомляє про небезпечні харчові продукти, що надходять та реалізуються на європейському ринку. Оперативні дані цієї системи знаходяться у вільному доступі на сайті Єврокомісії, але повну інформацію про звіти системи отримують співробітники органів ринкового нагляду. Система є платформою для обміну інформацією між контролюючими органами країн-учасниць про продукти, що є небезпечними для здоров'я людини [57].

Процес розробки систем контролю якості і безпеки харчових продуктів

у Євросоюзі став набирати обертів у 1985 р., коли було ухвалене рішення про встановлення єдиних принципів законодавства у сфері продуктів харчування. Його основна мета – захист суспільного здоров'я, інформування споживача і адекватний контроль з боку держави. Після серії значних інцидентів, пов'язаних з продуктами харчування в середині 1990-х років (зокрема, «коров'ячий сказ» у Великобританії в 1995 р.), загальні принципи законодавства ЄС в галузі безпеки харчової і сільськогосподарської продукції на початку 2000-х років були переглянуті і введені в дію у 2002 р. Регламент 178/2002/ЄС Європейського Парламенту і Європейської Ради (від 28.01.02 р.) встановив загальні принципи і вимоги законодавства щодо продуктів харчування, а також поклав всю відповідальність за контроль якості і безпеки продуктів харчування на виробників. Підприємства ввели системи контролю якості і безпеки харчових продуктів, які дали змогу відстежувати кожний етап їх виробництва. Результатом цих перетворень стали зміни в законодавстві ЄС, що вплинули на роль і функції державних служб, які тепер зосереджені на контролі безпеки не кінцевого продукту, а всього виробничого ланцюга [57].

Таким чином, понад 20 років тому в Європі дійшли до розуміння, що безпеку продуктів харчування неможливо гарантувати, якщо проводити контроль лише на останньому етапі виробництва. Набагато важливіше моніторити увесь виробничий ланцюг, адже виявлена на першому етапі виробництва помилка дасть змогу вчасно виправити ситуацію, а не витратити гроші спочатку на виробництво, а потім на утилізацію небезпечної продукції.

Слід зазначити, що одним з основних механізмів забезпечення продовольчої безпеки ЄС є фінансова підтримка фермерів, яка виплачується, виходячи із площ сільгоспугідь і поголів'я худоби) [55].

Сувору протекціоністську політику в питаннях продовольчої безпеки проводить Японія. Так, згідно з «Основним законом про продовольство» в цій країні провадиться політика обмеження на ввіз продовольства (через встановлення високих імпорتنих бар'єрів) за тими продуктами, імпорту яких

може конкурувати з внутрішнім виробництвом. Наприклад, майже заборонений імпорт рису (незважаючи на те, що держава закуповує його на внутрішньому ринку за цінами, що значно перевищують світові). Основними напрямками регулювання продовольчої безпеки в країні є державне регулювання цін, зовнішньоторговельне регулювання, регулювання продовольчого ринку, структурні програми [9].

Провідним виробником сільськогосподарської продукції у світі є Канада, яка, зокрема, посідає перше місце з виробництва зерна у розрахунку на душу населення. Протягом останніх вісімдесят років цей показник упевнено перевищував 2 т, а обсяги виробництва молока і молочних продуктів на душу населення у Канаді в 1,4 разу вищі, ніж у США – аграрного лідера світу [58].

Такий результат став можливим завдяки передовій системі прогнозування валового збору зерна та врожайності за допомогою супутникової системи та розроблених комп'ютерних програм. Крім того, всю інформацію щодо виробництва і ринків зерна державному статистичному управлінню передають Канадський пшеничний комітет (реалізація зернових культур та стан посівів в інших країнах) і Консультативна рада при Міністерстві сільського господарства та продовольства (статистика про приватний зерновий бізнес). Необхідно відзначити тісний зв'язок у роботі федерального міністерства і пшеничного комітету та розвинену систему збору й обробки інформації, що дає змогу на державному рівні оперативно та максимально точно щорічно прогнозувати попит та пропозицію на зернові культури не тільки в країні, а й на світових ринках. У результаті при експортуванні основної маси канадського зерна забезпечуються найвигідніші періоди і місця продажу та ціни на зернову продукцію, а також максимізуються прибутки сільгоспвиробників [80].

Слід зазначити, що для інтенсивного розвитку власного агропродовольчого сектора в різних країнах існує система державного стимулювання експорту продовольства, що включає певний набір

інструментів: надання консультаційних послуг, участь країни в міжнародних виставках; розробка відповідних запитам ринку нормативних документів; досягнення окремих державних домовленостей з країнами, чиї ринки привабливі для експорту. Проте основою розвинутої експортної політики є широке використання державою фінансових, кредитних і податкових інструментів стимулювання вивозу продовольчої продукції з країни [43].

В цілому слід зазначити, що досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить про те, що вони, дбаючи про власну продовольчу сферу, практично «вилучають» аграрний сектор із ринкової економіки, застосовуючи державні важелі регулювання розвитку сільського господарства (надання державних кредитів, підтримка твердих цін, здійснення безпосередніх виплат тощо). Нині частка державних субсидій у сільському господарстві становить: у США – 30%, Канаді – 45%, країнах ЄС – 49%, Швеції – 59%, Японії – 66%, Фінляндії – 71%, Норвегії – 77%, Швейцарії – 80% [87].

Окрім того, високорозвинені країни, які традиційно експортують сільськогосподарську продукцію (США, ЄС, Австралія та ін.), для збереження свого місця на світовому ринку всебічно підтримують національного сільгоспвиробника шляхом надання експортних субсидій на продукцію; а високорозвинені технологічні країни, які традиційно імпортують значний обсяг продуктів харчування (Японія, Норвегія, Австрія), підтримують національного товаровиробника, намагаючись зменшити залежність від країн-експортерів [38].

Внаслідок цього інструменти реалізації державної продовольчої політики у розвинених країнах спрямовані на підтримку прибутків фермерів, сприяння експорту продовольства та імпорту сільськогосподарської сировини (у разі потреби), забезпечення населення доступними та якісними продуктами харчування, розвиток сільських територій та інфраструктури, екологізацію виробництва, проведення природоохоронних заходів тощо, тобто відбувається переорієнтація від кількісних на якісні показники

вирішення продовольчої проблеми.

Крім того, більшість розвинених країн світу для вирішення проблем безпеки продовольства застосовує всесвітньо визнану систему НАССР як одну з найефективніших. У перекладі з англійської НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points) означає «аналіз небезпечних факторів та критичні точки контролю». Система була створена у 60-ті рр. ХХ ст. у США. Сьогодні принципи НАССР складають основу більшості систем управління безпекою харчової продукції, оскільки філософія системи полягає у недопущенні, попередженні ризиків. Вона попереджує виникнення можливих проблем і забезпечує безпеку продукції на всіх етапах: від виробництва та переробки сировини до реалізації та споживання продуктів харчування [75].

Головною ареною голоду і недоїдання в сучасному світі є країни, що розвиваються, в яких проживає майже 4/5 населення світу, виробляється близько 1/3 всього продовольства, споживається трохи більше третини його загальносвітового споживання. Агропродовольчий комплекс цих країн характеризується незавершеністю аграрних реформ, бідністю широких мас селянства, відсталістю системи землеробства, нерациональністю використання земельних і водних ресурсів [83; 86].

Країни, що розвиваються, здебільшого проводять аграрну політику протилежну тій, якої дотримуються розвинені країни, перш за все США та ЄС. Замість субсидування і підтримки виробників, вони переважно субсидують споживачів, часто на шкоду виробникам продовольства. Така політика забезпечення продовольчої безпеки поширена серед країн Африки, Азії, Латинської Америки, країн СНД (в т.ч. в Україні) [91].

Так, наприклад, у Мексиці з кінця 1930-х рр. держава субсидує постачання продовольства для малозабезпечених прошарків населення, розподіляючи його через мережу спеціальних магазинів *Diconsa* державної компанії народного харчування *Conasupo*, яка, по-перше, скуповувала сільськогосподарську продукцію у дрібних виробників; по-друге, володіючи значними резервами продовольства, яке закуповувалося не тільки усередині

країни, але і на зовнішніх ринках, компанія контролювала близько 50% національного ринку основних продуктів харчування (кукурудза, боби, рис, пшениця, соя тощо) і за рахунок регулярних інтервенцій підтримувала роздрібні ціни на них на відносно низькому рівні; по-третє, торгівля продуктами харчування здійснювалася за твердими доступними для населення цінами [32].

Одним з головних напрямів регулювання продовольчого ринку Китаю є регулювання цін, а саме встановлення на аграрну продукцію раціональних цін, гарантованих державою. У Китаї зберігається «дворівнева система цін» (державні фіксовані й різні види недержавних цін). Ціни на продовольство визначаються ринком, але при безпосередньому контролі з боку держави для гарантування їх рівня і стабільності. Підтримка балансу між попитом та пропозицією на ринку здійснюється за допомогою системи перехідних страхових і резервних запасів продовольства, насамперед, зерна. Ці резерви використовуються для цілей цінового регулювання, товарних поставок на ринок і пом'якшення коливань в аграрному виробництві [79].

Значний потенціал зростання виробництва продовольства в Китаї вбачають в наводненні та зрошуванні земель. Більше того, Китаю вдалося за останні десятиріччя позбутися масового голоду багато в чому завдяки зрошуванню, застосуванню мінеральних добрив і високоурожайних сортів рису, виведених в ході «зеленої революції». В кінці ХХ ст. ця країна мала 50 млн. га зрошуваних земель, або 52% всієї ріллі. Інші країни також надають належної уваги зрошуванню. Зокрема, в Пакистані частка зрошеної ріллі досягла 80%, в Ірані – 40, в Індії – 29, в Мексиці і Таїланді – більше 20, Індонезії і Туреччині – більше 15% [15].

Таким чином, вивчення досвіду реалізації державної продовольчої політики в різних країнах свідчить, що в розвинених державах продовольство розглядається як один з головних і доступних інструментів підвищення довголіття і якості життя населення, а в країнах, що розвиваються, продовольча проблема все ще зводиться до боротьби з голодом і недоїданням

значної кількості населення.

З урахуванням існуючого зарубіжного досвіду доцільно здійснювати державне регулювання продовольчої сфери в Україні, де з початку 1990-х років реалізовувалася американська модель розвитку продовольчого ринку, яка ґрунтується на максимальній лібералізації цін на продукцію [29]. Однак на практиці це призвело до порушення міжгалузевих і внутрішньогосподарських пропорцій, підвищення цін на продукти харчування, падіння купівельної спроможності більшості населення.

Тому з метою зниження негативного впливу на рівень продовольчого самозабезпечення Україні необхідно використовувати політику державного протекціонізму. Державну підтримку повинна отримати в першу чергу головна складова продовольчої сфери країни – сільське господарство. Крім того, держава має налагодити дієвий контроль за харчовою та переробною промисловістю, а також торгівлею на предмет забезпечення необхідного рівня якості та безпеки продуктів харчування й недопущення значного (невиправданого) їх здорожчання, тобто повинна бути забезпечена доступність продуктів харчування для населення.

Окрім того, державна продовольча політика України в сучасних умовах повинна полягати, насамперед, в стимулюванні виробництва сільськогосподарської продукції вітчизняними виробниками та реалізації експортоорієнтованої стратегії розвитку галузі з відповідним імпортозаміщенням продовольства, а також в підтримці високого рівня купівельної спроможності населення України [18].

Головною функцією держави є надійне продовольче забезпечення населення за рахунок власного виробництва, що має важливе стратегічне значення, оскільки від цього залежить не тільки продовольча, але й національна безпека країни. У зв'язку з цим, враховуючи досвід реалізації державної продовольчої політики країн світу, в Україні необхідно розробити власну законодавчо-нормативну базу з питань застосування різних напрямів вирішення продовольчої проблеми, яка узгоджується з вимогами СОТ.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан та рівень продовольчого забезпечення населення України в умовах глобалізації

У сучасному світі спостерігається нерівномірність у виробництві та споживанні продуктів харчування. В країнах, де недостатній розвиток сільськогосподарського виробництва, як правило, і виникають проблеми із забезпеченням продовольством. Головною ареною голоду і недоїдання в сучасному світі є країни, що розвиваються, де проживає майже 4/5 населення світу, виробляється близько 1/3 всього продовольства, а споживається більше третини його світового споживання.

Причинами вказаного зростання цін на продовольство є, з одного боку зменшення виробництва продуктів харчування в останні роки, а з іншого – збільшення попиту на продовольство в глобальному масштабі.

Населення планети постійно збільшується стрімкими темпами. Так, якщо у 1990 р. кількість населення світу становила 5,26 млрд. осіб, то вже у 2009 р. – 6,6 млрд. При цьому останнім часом 90% приросту населення припадає на слаборозвинені країни. Серед регіонів за народжуваністю лідирує Африка (45 новонароджених на 1 тис. населення), друге місце посідає Латинська Америка – 31, третє – Азія, 29 осіб [54].

Серйозною проблемою для аграріїв залишаються кліматичні катаклізми (протягом останніх років у світі сталися численні погодні аномалії), які разом з ерозією ґрунтів ведуть до скорочення придатних для посівів площ. За даними NASA (США), за останні 40 років більше ніж 16% сільськогосподарських земель в світі зменшили свою продуктивність удвічі, а 5% ґрунтів перетворилися на пустелі [16].

Метеорологи вважають, що продовольчі проблеми зумовлені

кліматичним феноменом Ель-Ніньо – Ла-Нінья – коливанням температури поверхневого шару води в екваторіальній частині Тихого океану, що помітно впливає на клімат усієї планети (засуха на Середньому Заході США, ливні в Південно-східній Азії, паводки в Австралії, урагани в районі Мексиканської затоки і Карибського моря та ін.). Востаннє феномен Ель-Ніньо – Ла-Нінья нинішніх масштабів був зареєстрований в 1973–1974 рр., тоді він спровокував найбільшу продовольчу кризу 1973–1976 рр. [33].

В. Фрідман причиною зростання цін на продовольство вважає той факт, що все більше зерна використовується у світі не для харчування голодуючих, а для виробництва м'яса, яке споживають розвинені країни з високим рівнем платоспроможного попиту. Саме збільшення споживання м'яса призвело до порушення нормального співвідношення «кормових і «харчових» полів»: адже в інтенсивному сільському господарстві для отримання 1 кг свинини або курятини потрібно 3–6 кг зерна [30].

І дійсно, на фоні світового зниження виробництва зерна на душу населення обсяги виробництва м'яса продовжують зростати, в першу чергу, в країнах Європи, у Китаї та Індії. Причому досить часто фуражне зерно виробляється на родючих землях країн третього світу (Єгипет, Індія, Мексика, Україна), а потім вивозиться до більш розвинених держав.

Тобто, на товарні ринки світу посилюється тиск потреб людства, що зростають. Особливо це стосується таких країн, як Індія або Китай, де населення постійно збільшується. Так, за останні 15 років в КНР кількість середнього класу, тобто людей, які можуть дозволити собі харчуватися не за традиціями китайської кухні, а як європейці, збільшилася на 30% [66]. І надалі цим країнам буде потрібно все більше якісної їжі.

Триває тенденція зменшення площ, придатних для вирощування сільськогосподарських культур. Земля щороку втрачає від 5 до 10 млн. га сільгоспугідь через погіршення навколишнього середовища, ще 19,5 млн га втрачається щороку через стрімкий розвиток промисловості та ринку нерухомості [19].

Ще однією причиною дефіциту продовольства, є зменшення площ орних земель під вирощуванням продовольчих культур через збільшення площ під технічними культурами, які використовуються для виробництва біопалива, що стало однією із загально визнаних причин агфляції в 2008 р. За оцінками Міжнародного валютного фонду, від 15 до 30% зростання цін на продовольство є результатом вирощування зернових культур для виробництва біопалива [14].

Загострює глобальну продовольчу проблему також нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва (зокрема, через високий рівень субсидій в розвинених країнах та розміри інвестицій), викривлення конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, зростання відставання країн, що розвиваються, від світових лідерів.

Таким чином, причини стабільного зростання цін на продовольство в глобальному масштабі необхідно шукати в ринковому дисбалансі попиту і пропозиції у світовому вимірі. При цьому зростання попиту підтримується двома основними чинниками: використання сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива і зміною раціону жителів країн, які стали споживати більше м'яса (наприклад, тільки в Китаї ціни на свинину зростають в середньому на 40–50% на рік [14]), а зростання пропозиції, навпаки, стримується недостатньою ефективністю аграрного виробництва в глобальному масштабі і погіршенням природно-кліматичних умов вирощування сільськогосподарських культур.

І така ситуація об'єктивно має довгостроковий характер. Зокрема, на думку консультанта уряду Австралії з питань кліматичних змін Р. Гарно, ціни на продукти харчування зростатимуть у світі в першій половині XXI ст. у зв'язку зі збільшенням кількості населення і підвищенням рівня його доходів, а також уповільненням зростання врожайності сільськогосподарських культур і глобальними кліматичними змінами [22].

Слід зазначити, що кількість населення планети до 2060 р., за офіційними оцінками, досягне 10 млрд. чол. [18; 86]. Тому для забезпечення

його потреб в продовольстві, в найближчі 30 років потрібно збільшити сільськогосподарське виробництво мінімум в півтора рази у світовому масштабі і вдвічі – в країнах, що розвиваються [14].

Тому державна продовольча політика в Україні має враховувати глобальні тенденції та охоплювати широкий спектр соціально-економічних, організаційно-правових та інших відносин.

Головною ланкою продовольчої сфери є сільське господарство, оскільки тільки ця галузь фактично здійснює виробництво продовольства і від її економічного стану залежить рівень продовольчого забезпечення населення України.

Ще Жак Русо відзначав, що торгівля збагачує державу, але тільки сільське господарство забезпечує його справжню незалежність [25].

Україна має значні можливості для розвитку сільського господарства, перетворення його на високоефективний, експортоорієнтований сектор економіки, здатний забезпечити продовольчу безпеку держави, враховуючи сприятливі природно-кліматичні умови та потужний людський потенціал.

Площа сільськогосподарських угідь України становить 22% площі цих угідь у 27 країнах-членах Європейського Союзу [19]. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця), Україна серед Європейських країн поступається лише Республіці Білорусь – 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді – 1,43 га та Росії – 0,85 га ріллі на одну особу [70].

При цьому основний фонд орних земель України формують чорноземи (62%) (рис. 2.1), що свідчить про високий потенціал, який має країна у виробництві сільськогосподарської продукції.

Частка сільського господарства України у загальносвітових обсягах (за даними ФАО) складає у виробництві зерна – 2,1%, цукрових буряків – 5,9%, соняшнику – 18,3%, картоплі – 6,2%, м'яса всіх видів (у забійній вазі) – 0,7%,

молока – 1,7%, яєць – 1,3% [12].

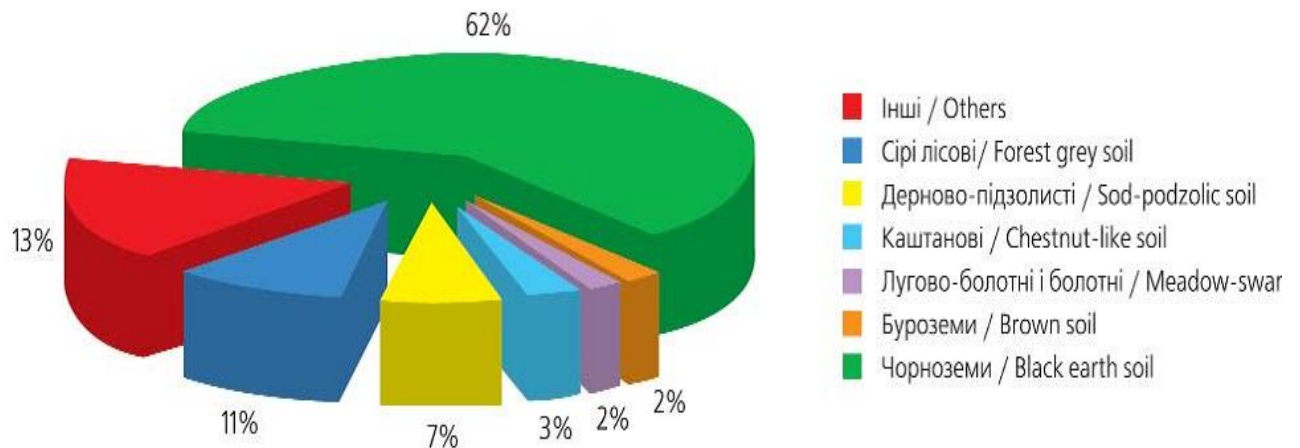

Рис. 2.1. Структура ґрунтів в Україні за типами, % [12]

Слід зазначити, що наявний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції України використовується недостатньо.

Зокрема, потенційна здатність вітчизняних земель щодо продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, перебуває в межах від 150 до 500 млн. осіб. Враховуючи великий потенціал земель сільськогосподарського призначення, аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки і складає близько 8,2% ВВП, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень [17].

Сільськогосподарське виробництво належить до однієї з основних сфер, які забезпечують ріст валового внутрішнього продукту (ВВП). Відомо, що 1% зростання виробництва сільськогосподарської продукції забезпечує 3–4% зростання валового внутрішнього продукту [38].

За рівнем виробництва основних видів сільськогосподарської продукції Україна перебуває на провідних позиціях у світі і майже за всіма позиціями має 100% самозабезпеченості. Виняток становлять окремі види продукції, за якими рівень забезпеченості дещо нижчий: плоди, ягоди й виноград – 74,0% (до речі, продовольча незалежність України вважається незабезпеченою, якщо річне виробництво життєво важливих продуктів харчування складає

менше 80% річної потреби населення в цих продуктах відповідно до фізіологічних норм харчування), м'ясо та м'ясопродукти – 91,4% (рис. 2.2) .

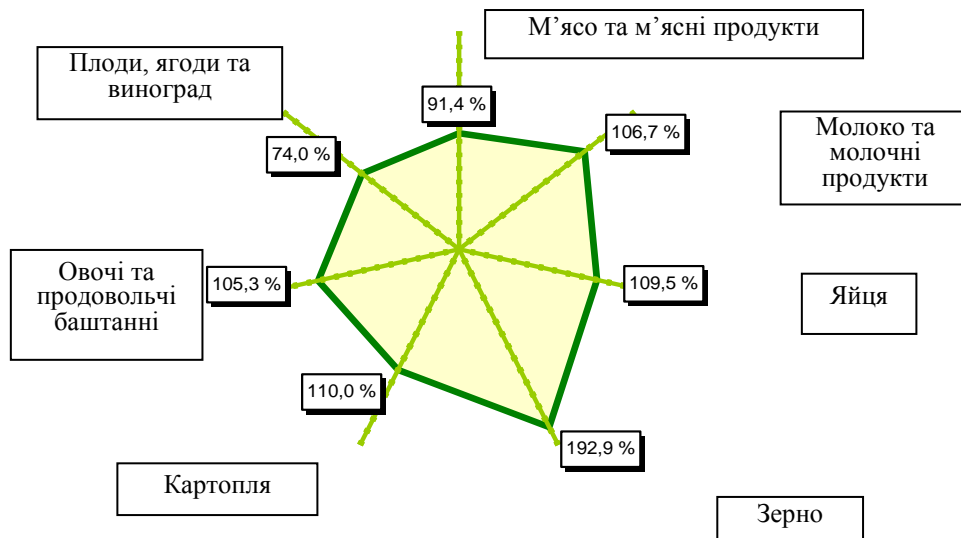

Рис. 2.2. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в 2017 р. (відношення виробництва до внутрішнього використання в Україні, %) [59]

Аналіз статистичних даних свідчить, що наявний стан продовольчого споживання в Україні можна охарактеризувати як загрозливий для життєзабезпечення населення, тому що фактичне споживання низки найважливіших видів продовольства на душу населення в країні, хоча й збільшується в останні роки, однак значно нижче від рекомендованих Інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України раціональних норм споживання основних продуктів харчування населенням України.

Слід відзначити, що українським законодавством визначені також мінімальні норми споживання основних продуктів харчування населенням України, які затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення», а саме: м'ясо і м'ясопродукти – 52 кг на

душу населення на рік; молоко і молокопродукти – 341 кг, яйця – 231 шт.; хліб і хлібопродукти – 94 кг; картопля – 96 кг; овочі та баштанні – 105 кг; плоди і ягоди – 68 кг; олія рослинна всіх видів – 8 кг; цукор – 32 кг; риба – 12 кг на душу населення на рік [29].

Тобто, фактичні норми споживання населенням України окремих видів харчування нижчі навіть за мінімальні, а саме: за плодами і ягодами – на 22,6 %, молоком і молокопродуктами – на 39,9 %. За трьома продовольчими групами, а саме: «хліб і хлібопродукти», «картопля», «олія» фактичне споживання перевищило раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні потреби за рахунок доступніших продуктів рослинного походження.

У 2017 р., порівняно з 1990 р., денна енергетична цінність раціону харчування людини в Україні знизилась на 18,0% – до 2951 ккал (пороговий критерій – 2500 ккал) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівень калорійності та середньодобового споживання населенням України основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування (в розрахунку на одну особу) [15]

Показники	1990р.	1995р.	2000р.	2010р.	2015р.	2017р.	2017 р. у % до 1990 р.
Калорійність, ккал	3597	2696	2661	2916	2933	2951	82,0
Протеїн, г	105,3	77,7	73,4	79,7	79,0	79,6	75,6
Жири, г	124	77,1	71,7	89,7	99,2	96,2	77,6
Кальцій, мг	1362	954	825	927	893	909	66,7
Залізо, мг	25,0	20,2	19,4	20,5	20,5	21,2	84,8
Аскорбінова кислота, мг	123	98	100	111	121	133	108,1

Більше того, за вказаний період середньодобове споживання населенням України основних мікро- та макроелементів у складі продуктів

харчування в розрахунку на одну особу зменшилось: протеїну – на 24,4%, жирів – на 22,4%, кальцію – на 33,3%, заліза – на 15,2%, що можна пояснити низьким рівнем споживання населенням продуктів харчування тваринного походження.

Адже основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження, натомість 27,1% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55%).

Недостатнє споживання населенням продуктів тваринництва пов'язане з тим, що значна частина споживачів вимушено відмовляються від купівлі дорогої тваринницької продукції (низька платоспроможність), і надають перевагу більш дешевим продуктам рослинного походження – хлібу, крупам, картоплі. Адже, за розрахунками ІЕ НАНУ, при існуючому рівні цін на продовольство 1 ккал рослинного походження коштує для споживача близько 50 коп., тоді як тваринного походження – в 6 разів більше – 3 грн./калл [23].

Отже, за підсумками 2017 р. калорійність середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у розрахунку на одну особу склала 2951 ккал. Для порівняння: в Західній Європі середньодобовий раціон харчування складає 3500 калорій, в США – 3600 [51].

Значний вплив на рівень забезпечення населення продовольством має зовнішньоекономічна діяльність, в тому числі в контексті функціонування зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом.

В результаті дії поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС у 2017 р. продовжилася тенденція до зміцнення позицій ЄС як стратегічного торговельного партнера України.

Протягом 2017 р. торгівля товарами між Україною та ЄС динамічно зростала - як щодо експорту, так і щодо імпорту. Близько третини експорту товарів з України до ЄС займала продукція сільського господарства та харчової промисловості (31,8% усього експорту до ЄС) [9].

Вже декілька років поспіль країни ЄС посідають друге місце в регіональній структурі українського аграрного та харчового експорту. За підсумками 2017 р., експорт наших аграрних та харчових продуктів до європейських країн зріс на 37,1%, або майже на \$1,6 млрд. та склав \$5,8 млрд. Дані показники означають, що Угода про ЗВТ між Україною та ЄС ефективно працює. Окрім того, зростання обсягів експорту до країн ЄС є ознакою успішної переорієнтації більшості українських аграрних експортерів на нові ринки після втрати ринку РФ.

Головною продукцією українського агропродовольчого експорту, що постачалася до ЄС в 2017 р., були зернові злаки – \$1,7 млрд., олія – \$1,4 млрд., насіння олійних культур – \$1,1 млрд. Окрім цього, зростання українського експорту за 2017 р. до країн ЄС також відбулося за рахунок збільшення постачання нішевих, перероблених та готових харчових продуктів. Наприклад, експорт м'яса птиці збільшився в 2017 р. порівняно з 2016 р. на \$64,9 млн., продуктів з борошна та крупи – на \$32,4 млн., соків – на \$28,3 млн., меду – на \$25,5 млн., кондитерських виробів – на \$15,4 млн., масла вершкового – на \$11,7 млн.

Головними торговельними партнерами України в ЄС є Нідерланди з часткою 18%, Іспанія – 14,3%, Польща – 13,2%, Італія – 12% та Німеччина – 10,5%.

За 2017 р. Україна також імпортувала європейських агропродовольчих товарів на 17,2% більше ніж у 2016 р. Загалом імпорт становив \$2,3 млрд. А основними товарами нашого імпорту були тютюн та вироби з нього, шоколад та продукти з какао-бобів, корми для тварин, алкогольна продукція та різні інші харчові товари [9].

В українському експорті до ЄС спостерігається позитивна тенденція до розширення товарних позицій, які постачаються на ринок ЄС (362 нові товарні позиції у 2017 р.) – тобто відбувається товарна диверсифікація експорту до ЄС. Зростає експорт продукції з вищим ступенем переробки та доданої вартості.

Зокрема, це стосується продукції харчової промисловості. Якщо у 2016 р. для вітчизняних виробників молочної продукції європейський ринок тільки відкрився, то вже у 2017 р. Україна стала одним з найбільших експортерів вершкового масла до ЄС [9].

Крім того, збільшується кількість українських підприємств із «єврономерами», особливо серед виробників переробленої продукції, такої, як томатна паста та інші перероблені овочі, соки, кондитерські вироби, чи вироби з борошна, з м'яса тощо [7].

За підсумками 2018 р. зовнішньоторговельний оборот України агропромисловою продукцією перевищив 24,3 млрд. дол., з яких на український агроекспорт припало 18,8 млрд. дол. За результатами 2018 р. український аграрний експорт зріс більш ніж на 880 млн. дол. порівняно з 2017 р. і досяг нового рекорду – 18,8 млрд. дол. За цей період відчутно збільшилися обсяги експорту агропродовольчої продукції на ринки Євросоюзу. Більшу частину українського аграрного експорту традиційно формували зернові культури (38,4%), рослинні олії (23,3%) і насіння олійних культур (10,2%). Крім того, зростання експорту відбулося за рахунок такої агропродовольчої продукції, як насіння ріпаку, м'ясо, субпродукти птиці, тютюн, яйця і кондитерські вироби [1].

Що стосується продуктів, які користуються особливим попитом в Європейському Союзі, таких як мед, соки, слід зазначити, що річні квоти за цими позиціями вибираються за лічені тижні.

Так, Україна станом на 21 січня 2019 р. вже використала три річні квоти на безмитний експорт в рамках зони вільної торгівлі з Євросоюзом на мед, виноградний і яблучний сік, а також основну і додаткову квоту на кукурудзу. Також спостерігається прискорення темпів закриття квот на оброблений крохмаль, цукор, солод і пшеничну клейковину, які вже станом на 21 січня 2019 р. закриті на 17%, 38% і 44% відповідно [11].

І хоча ще з 1 жовтня 2017 р. ЄС запровадив додаткові безмитні тарифні квоти на сільськогосподарську та харчову продукцію терміном на 3 роки

(Регламент (ЄС) № 2017/1566), очевидно, що цього замало.

Зокрема, збільшені такі безмитні квоти: мед (+ 2500 т на рік); ячмінна крупа, оброблене зерно та борошно (+ 7800 т); оброблені помідори (+ 3000 т); виноградний сік (+ 500 т); овес (+ 4000 т); кукурудза, кукурудзяне борошно та гранули (+ 625000 т); пшениця м'яка, пшеничне борошно та гранули (+ 65000 т); ячмінь, ячмінне борошно та гранули (+ 325000 т). Більшість додаткових безмитних квот почали діяти з 1 жовтня 2017 р., крім квот на пшеницю, кукурудзу та ячмінь, які використовуються з 1 січня 2018 р. [9].

Українські виробники сільськогосподарської продукції все більше виходять з новою агропродовольчою продукцією на європейські ринки. Це стосується грибів, за якими збільшується вибір квоти, масло вершкове та інша молочна продукція. Крім того, наприклад часник, тарифну квоту за яким українські виробники ніколи не вибирали до 2017 р., в 2018 р. вибрали майже на 100%. На порядку денному стоїть питання, як розширення торгівлі, так і диверсифікація продуктів. Позитивно розвивається не тільки торгова складова, але і кооперація в широкому сенсі, яка пов'язана з проектуванням, дигіталізацією, розвитком сільських територій [8].

2.2. Результативність державної продовольчої політики в Україні

Сучасні процеси глобалізації вимагають від України активної інтеграції до міжнародного економічного простору. Особливо це актуально в умовах, коли експорт є однією з головних умов розвитку національної економіки. Тому для України надзвичайно важливо забезпечити в торговому просторі режим найбільшого сприяння з боку інших країн, особливо у продовольчій сфері.

Тому одним із головних напрямів міжнародної інтеграції України протягом 1993–2008 рр. був її вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) (153 країни-члени, на які припадає 96% світової торгівлі) [87].

Загальними перевагами від членства України у СОТ (які декларувалися

в процесі вступу до цієї організації) мали бути наступні: створення сприятливих умов доступу на світові ринки товарів і послуг на основі передбаченості і стабільності розвитку торгових відносин з країнами-членами СОТ, включаючи транспарентність їх зовнішньоекономічної політики; доступ до механізму СОТ врегулювання суперечок, які забезпечують захист національних інтересів і в такий спосіб усунення дискримінації; можливість реалізації своїх поточних і стратегічних торгівельно-економічних інтересів шляхом розробки нових правил міжнародної торгівлі [86].

Від вступу в СОТ очікувалися також ускладнення у сфері державного регулювання економічного розвитку країни, викликані необхідністю: а) переходу на нові, міжнародно-узгоджені умови державного регулювання економіки; б) відмови від використання традиційних важелів економічної політики, а саме: можливості застосовувати пільги в оподаткуванні, митах та інших платежах, списувати заборгованість підприємств перед державою, використовувати державні закупівлі як інструмент стимулювання вітчизняного виробництва, контролювати і регулювати фінансові потоки, напрями збуту товарів [86], в тому числі, продовольчих.

Після отримання в 2008 р. Україною статусу члена СОТ відповідно до консолідованої тарифної пропозиції середньоарифметична ставка ввізного мита на сільськогосподарську продукцію зменшилась з 13,84% до 10,66% [19].

Тобто, зниження ставок імпорتنих тарифів – це один з основних факторів, який може вплинути на ситуацію в галузі сільського господарства за умови членства України в СОТ та рівень її продовольчої безпеки.

Для оцінки можливих наслідків вступу України до СОТ для провідних галузей економіки України ще в 2007 р. аналітично-дорадчим центром Блакитної стрічки Програми розвитку ООН за участю іноземних та вітчизняних експертів було проведене дослідження, яке ґрунтується на оцінці рівня цінової конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської

продукції.

Зокрема, в дослідженні проаналізовано вплив зниження ставок імпорتنих тарифів та рівень цінової конкурентоспроможності 9 основних видів сільськогосподарської продукції: пшениці, кукурудзи, ячменю, насіння соняшника, яловичини, свинини, молока, продукції птахівництва (м'яса птиці та яєць). Аналіз впливу тарифів та цінової конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції було проведено за період 1996–2006 рр., що надає більшій об'єктивності дослідженням, зважаючи на значні щорічні коливання внутрішніх та світових цін на продукцію сільського господарства.

Порівнювалися три показники: діючий імпорتنий тариф для країн, яким Україною надано режим найбільшого сприяння (РНС); різниця внутрішніх та зовнішніх цін на сільгосппродукцію; зв'язаний тариф, що буде максимальною межею захисту українського ринку відповідного виду сільськогосподарської продукції в умовах членства України в СОТ.

Розрахунки засвідчили, що членство України в СОТ не матиме значного негативного впливу на галузь рослинництва в цілому. При цьому внутрішні резерви підвищення конкурентоспроможності галузі вбачаються в подальшому скороченні маркетингових витрат та вирішенні питання відшкодування податку на додану вартість для експортерів. Дещо гірші (однак не катастрофічні) перспективи в умовах членства України в СОТ, згідно з дослідженням, очікують на галузь тваринництва.

Порівняння цінової різниці між зовнішніми цінами та цінами вітчизняних сільгоспвиробників зі зв'язаними тарифами в умовах членства України в СОТ дає змогу дійти висновку, що ціни на продукцію вітчизняних сільськогосподарських виробників залишаються низькими, часто нижчими за зовнішні ціни. Це свідчить про те, що Україна є нетто-експортером більшості видів продукції сільського господарства. Відносно низький рівень зв'язаних тарифів (у середньому 10,66%) після вступу України до СОТ не створив значного додаткового тиску на виробників, оскільки основні види сільськогосподарської продукції за ціною є більш конкурентоспроможними,

ніж імпорتنі аналоги (окрім деяких видів тваринницької продукції) [19].

За рівнем державної підтримки аграрного сектора Україна значно поступається іншим країнам-членам СОТ. Вона складає близько 3% від вартості валової продукції сільського господарства, а за показником «підтримки на гектар» рівень української держпідтримки в 20 разів нижчий, ніж у розвинених країнах-членах СОТ [75].

При цьому Україна взяла на себе дуже жорсткі зобов'язання перед СОТ, зафіксувавши пряму бюджетну підтримку в межах так званого «жовтого кошика» в обсязі всього 3,043 млрд. грн., які з часом будуть «знищені» інфляцією і девальвацією. Крім того, ставки імпортного мита на аграрну продукцію були зменшені до 10–15% і нижче. Україна відмовилася також від специфічних ставок імпортного мита і застосування спеціальних захисних заходів. В угодах із СОТ Україна взяла на себе зобов'язання не стимулювати експорт своєї сільгосппродукції субсидіями, хоча європейські країни і США масово субсидують власну сільгосппродукцію (державні субсидії займають до половини їх відпускної ціни) [72].

Поки що замало зроблено для того, щоб вирівняти вказані прорахунки бюджетними та іншими механізмами, які дозволені нормами СОТ. Наприклад, така програма, як селекція в тваринництві, яка фактично належить до «зеленого кошика» (непрямої підтримки), розроблена таким чином, що належать до «жовтого». Те ж стосується державних інвестицій на спорудження тваринницьких комплексів, витрати на які можна було віднести до інвестицій на структурну перебудову і фінансувати в межах «зеленого кошика», розмір якого не обмежується. Доцільно було б також активніше застосовувати санітарно-ветеринарні та інші нетарифні бар'єри щодо імпорту продовольства. Але оскільки цього не відбулося, український агропродовольчий ринок зазнає збитків від імпорту.

Слід зазначити, що вітчизняним виробникам м'яса важко конкурувати із закордонними виробниками, виробництво й експорт продукції яких дотується, а також внаслідок того, що внутрішній ринок європейських

виробників має нетарифний захист, на відміну від українського. Крім того, наявна значна різниця у вартості кредитних ресурсів для аграрного сектора в Україні, США і ЄС. Так, кредити в ЄС, які надаються аграрному сектору, коштують від 2% до 4%, у США – 0%, а в Україні – до 25–30% річних [19].

Ще одна проблема національних виробників продовольства в умовах членства України у СОТ полягає в тому, що за останні роки вони майже втратили власну сировинну базу. В результаті провідні гравці харчової галузі виробляють продукцію з імпоротної сировини і не можуть повною мірою скористатися перевагами дешевої гривні, оскільки в ціні кінцевої продукції присутня валютна складова. Тобто членство у СОТ показало експортерам «зворотний бік медалі»: в межах підготовки до вступу до цієї організації Україна знизила ввізні мита на харчову сировину і виробники продуктів харчування ще до початку кризи встигли перейти на нього при виробництві продовольства [44].

Враховуючи вищевикладене, представники українських галузевих об'єднань виробників і Федерація роботодавців країни звернулися до Уряду України з листом, в якому вимагають вжити заходів для більш ефективного захисту національного товаровиробника в межах членства України у СОТ. Серед побажань українських компаній – провести переговори про перегляд зобов'язань України в межах СОТ щодо доступу на внутрішній ринок товарів і послуг [45].

Слід зазначити, що, згідно з Генеральною угодою за тарифами і торгівлею, умови можуть змінюватися лише з відома зацікавлених країн (які експортують до України ті чи інші товари). Тобто, в питаннях доступу на зовнішні ринки Україні варто скористатися ринковою парадигмою, суть якої полягає в узгодженні інтересів на багатосторонніх переговорах з іншими країнами з ухваленням обопільних зобов'язань, обов'язкових для виконання.

Є ще один варіант: Україна має довести в секретаріаті і в арбітражному органі СОТ факти або масованого імпорту, або несумлінної конкуренції і загрози національному торговому балансу, після чого ввести

загороджувальні заходи, не переглядаючи умови з кожною країною СОТ. Але вказаний варіант важко реалізувати (не отримавши у відповідь санкції з боку СОТ). Тому Україна має йти шляхом ініціації перегляду умов членства в СОТ, адже невід'ємною складовою СОТ є механізм врегулювання торгових суперечок, яким необхідно навчитися користуватися нашій країні. Крім того, угода про членство в СОТ передбачає створення постійно діючого форуму країн-членів для врегулювання проблем, які виникають у процесі торгових відносин.

На основі вищевикладеного можна зазначити, що вступ до СОТ має для України стратегічне значення з огляду на подальшу інтеграцію у європейські, світові процеси і структури та системне реформування національної економіки, в тому числі продовольчої її сфери, згідно з принципами лібералізації та відкритості ринку. Однак означене, у свою чергу, суттєво актуалізує низку сучасних комплексних проблем, серед яких мають місце необхідність налагодження ефективних механізмів захисту інтересів національного продовольчого ринку.

Продовольча політика держави повинна будуватися відповідно до глобальних переваг і загроз для цієї сфери економіки України. Це має бути політика протекціонізму. Адже в Україні виробляються всі необхідні для внутрішнього ринку продукти харчування, а тому їх імпорт не є бажаним, при цьому сільське господарство має надлишок природно-ресурсного потенціалу, а тому повинне розвиватися за експортоорієнтованою моделлю.

Підтримку експорту й імпортозаміщення Україна повинна розглядати в комплексі. Це позитивно впливатиме на розвиток економіки в цілому і на рівень продовольчої безпеки, зокрема. На жаль, поки що умови членства України у СОТ сприяють перетворенню України на сировинний додаток до розвинених країн, в тому числі, у продовольчій сфері, чого не можна допускати. Незважаючи на членство України в СОТ кардинального збільшення експорту продовольчої продукції з високим ступенем переробки поки що не відбулося (навпаки, спостерігається тенденція до збільшення

імпорту деяких її видів).

При цьому, в умовах членства України в СОТ, державне регулювання продовольчої безпеки повинне будуватися на використанні (наскільки можливо) заходів «зеленого кошика» (дослідження і дослідницькі програми щодо селекції і насінництва; контроль і боротьба з шкідниками і хворобами рослин і тварин; забезпечення передавання інформації і результатів наукових досліджень; контроль за якістю продуктів харчування і дотриманням встановлених стандартів; розвиток аграрної інфраструктури і програм поліпшення охорони навколишнього середовища тощо; створення державних резервів продовольства з метою забезпечення продовольчої безпеки; програми страхування доходів сільськогосподарських виробників, розвиток сільських територій тощо) і скороченні (наскільки необхідно) заходів ринкової і цінової підтримки, різноманітних субсидій, які класифікуються, як заходи «жовтого кошика».

Для підвищення рівня продовольчої безпеки України необхідно поліпшувати економічну ситуацію й інвестиційний клімат в ній, розвивати фінансово-кредитну систему разом з комплексом заходів з боку держави, спрямованих на стимулювання виробництва, створення умов для розвитку внутрішнього ринку шляхом підвищення купівельної спроможності населення, пошук ринків збуту на державному рівні (більш активна участь українських дипломатів і торгових представників у країнах перебування в лобіюванні національних інтересів у продовольчій сфері), стимулювання виробництва й експорту продукції більш високого ступеня переробки, вдосконалення експортної інфраструктури тощо.

В умовах членства України в СОТ мають відбутися трансформаційні зміни у політиці державної підтримки та регулювання сільського господарства у напрямі створення умов для закріплення та посилення конкурентних переваг сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва на внутрішньому і зовнішньому ринках як необхідної складової підвищення рівня національної продовольчої безпеки [20].

Отже, членство в СОТ поки що не відкрило перед Україною значних додаткових можливостей щодо вільного доступу на ринки інших країн, що є особливо важливим для країни-експортера сільськогосподарської та продовольчої продукції, і свідчить про те, що формального членства в цій організації недостатньо для експансії на зовнішні ринки, тому державі необхідно спрямувати зусилля на підвищення якості та безпеки продовольчої продукції вітчизняного виробництва, а також на відкриття зовнішніх ринків продовольчої продукції.

Слід зазначити, що державна політика продовольчого забезпечення з набуттям Україною незалежності кардинально змінилася. Так, в умовах директивної економіки розподільна система, виходячи з принципу «соціальної справедливості і загальної рівності», могла забезпечити мінімальний рівень, достатній з фізіологічної точки зору, але виявилася малоприсадною, щоб задовольняти зростаючі потреби людей. Дефіцитний продовольчий ринок зазнав тиску з боку величезної грошової маси, і доводилося вирішувати проблему збалансованості грошових доходів і товарної пропозиції.

В подальшому такою ж малоприсадною виявилася і політика лібералізації ринку, або політика «шокової терапії», через яку велика кількість українців виявилася на межі голоду. Ситуація, що склалася на продовольчому ринку, була, по суті, віддзеркаленням початку 80–90 рр. ХХ ст., тільки тепер йшлося про тиск продовольчих товарів на обмежений бюджет середнього українця.

Так, за даними Держстату України, в 2017 р. середньостатистичний українець витратив на продовольчі товари біля 50% своїх доходів [93].

Слід відзначити, що зростання соціальної напруги через підвищення цін на продовольство і збільшення питомої ваги витрат домогосподарств на харчування вище 60% ускладнює проведення виваженої стратегічно доцільної політики підвищення рівня продовольчої безпеки України в контексті забезпечення економічної доступності продовольства.

Зокрема, дані соціальних опитувань свідчать, що українці при значному підвищенні цін на продукти харчування починають економити на цих витратах, скорочуючи споживання певних видів продовольства. Згідно з опитуванням, проведеним у 2009 р. Національним інститутом стратегічних досліджень, третина українців економила на продуктах харчування [16], що пов'язано зі значним підвищенням цін на них.

Однак, лише обмеження рентабельності виробництва продовольства та контроль за рівнем торгових націнок не підвищить рівня економічної доступності продуктів харчування для населення, а може, навпаки, спричинити зменшення обсягу їх виробництва, адже ще М. Фрідман, американський вчений, лауреат Нобелівської премії за досягнення у сфері аналізу споживання, грошового обігу та розробки монетарної теорії, зазначав: «Якщо влада бажає створити дефіцит, наприклад, помідорів, їй достатньо просто прийняти закон, який забороняє продавати їх дорожче, ніж по 2 центи за фунт» [10].

Отже, вищевикладене свідчить про те, що зміст державного регулювання економічної доступності продуктів харчування в Україні як складової національної продовольчої безпеки полягає переважно, в обмеженні рентабельності виробництва соціально значимих видів продовольства і контролі за рівнем націнок. Проте головним механізмом вирішення цієї проблеми, на нашу думку, повинне стати створення умов для підвищення рівня платоспроможного попиту населення, адже не можна добитися необхідного рівня продовольчої безпеки, просто гарантуючи в межах економіки виробництво і поставку відповідних продуктів харчування.

Отже, для забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки в Україні необхідно вирішувати не тільки проблему виробництва продовольства, а й проблему його доступності шляхом підвищення платоспроможного попиту населення.

Американськими економістами підраховано, що приріст реальних доходів населення на 1% призводить до збільшення обсягу споживання

продуктів харчування на 0,42%. В той же час, зростання цін на 1% веде до зниження споживання продовольчої продукції на 0,24% [13].

Слід зазначити, що внаслідок зростання споживчих цін в Україні спостерігається падіння темпів зростання реальних доходів населення. За даними Світового банку, Україна перебуває в числі країн з низьким рівнем доходу на душу населення.

Перебудова економічних відносин в умовах кризи призвела до зниження рівня життя населення і зменшення рівня його платоспроможності. Зберігається тенденція до подальшого розшарування населення за рівнем доходів і збільшення масштабів бідності. Внаслідок відставання темпів зростання платоспроможності населення від темпів подорожчання продуктів харчування в окремі роки спостерігається зниження ємності внутрішнього ринку України по окремих продуктах харчування.

Зниження споживання в середньому на душу призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за шістьма основними групами продовольства, а саме: хліб і хлібопродукти, молоко і молокопродукти, риба і рибопродукти, картопля, цукор та олія рослинна всіх видів. Особливо негативною тенденцією є зменшення в раціоні населення тих видів продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних (і навіть мінімальних) норм – молочні та рибні продукти.

Зростання цін спонукає державу до відповідних регуляторних заходів, які можуть не тільки сприяти підвищенню рівня продовольчого забезпечення населення України (наприклад, обмеження імпорту продуктів харчування, які в достатній кількості вирощуються в країні), але й суперечити цілям розвитку продовольчого сектора. Зокрема, такими заходами можуть бути адміністративне обмеження цін, поширення експортного квотування (квотування експорту зернових в умовах зростання світових цін на продовольство має певну дієвість щодо гальмування підвищення внутрішніх цін, проте призводить до втрати потенційно можливого ефекту від розширення можливостей збуту сільськогосподарської продукції на

зовнішніх ринках), здійснення імпорتنих інтервенцій тощо.

Такі заходи дестимулюють виробництво, знижують інвестиційну привабливість аграрної галузі, ведуть до погіршення фінансового становища сільгоспвиробників та, в кінцевому рахунку, до подорожчання продовольства.

Отже, спроба розв'язати проблему повного задоволення зростаючих потреб людей в якісних висококалорійних продуктах харчування лише за допомогою директивного планування і адміністративних методів є непродуктивною. А результатом реалізації екстенсивної моделі розвитку аграрного сектора в роки незалежності став той факт, що деякі показники продовольчої безпеки України опинилися за межами порогових значень, що вимагає відповідного оперативного та адекватного реагування з боку держави.

2.3. Проблеми та суперечності державної продовольчої політики в Україні

Протягом усієї історії людства забезпечення продовольством залишалося однією з найактуальніших проблем національної безпеки всіх держав світу. Проблема продовольчої безпеки, яка давно вийшла за межі національних економік, вперше прозвучала в концепції «всесвітньої продовольчої безпеки» ФАО в 1973 р. У грудні 1974 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила розроблені на основі пропозицій ФАО «Міжнародні зобов'язання по забезпеченню продовольчої безпеки у світі», які передбачали реалізацію чотирьох пріоритетів всесвітньої аграрної політики [31]:

- створення національних продовольчих резервів за умов їх координації на міжнародному рівні;
- надання економічної допомоги з метою збільшення виробництва і будівництва сховищ продовольства в країнах, що розвиваються;
- встановлення глобальної інформаційної системи з питань

виробництва і торгівлі продовольчими товарами;

- забезпечення регулярних міжурядових консультацій з питань світової продовольчої безпеки.

Продовольча проблема як на глобальному, так і на національному рівні, а саме – невідповідність між наявним і необхідним рівнями споживання людиною продуктів харчування – залишається однією з нагальних. Загострення під впливом глобалізації економічних суперечностей між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються (серед яких і Україна), в тому числі, у продовольчій сфері через зростання кількості населення, зміну клімату, уповільнення темпів нарощування виробництва сільськогосподарської продукції тощо, актуалізують пошук шляхів розв'язання продовольчої проблеми і забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні.

Глобальна продовольча криза на початку XXI ст. виявилася набагато гострішою проблемою, ніж очікувалося раніше. Ще в 2001 р. колишній генеральний секретар ООН К. Аннан наголошував: «Озброєні конфлікти у світі все частіше виникатимуть через питну воду і доступні продукти харчування» [14].

За даними FAO, сьогодні на планеті голодують близько 1 млрд. чол. Сучасна географія місць, де відзначено гострий дефіцит найнеобхідніших продуктів харчування, охоплює низку країн Африки, Азії і Південної Америки, серед яких найскладніша ситуація в країнах, що розвиваються: в Уганді, Малі, Нігері, Сомалі, Киргизстані, Таджикистані, Гондурасі, Гватемалі і Гаїті [14].

Продовольча проблема має багато аспектів, зокрема, глобальний світовий, пов'язаний з диспропорціями розвитку продовольчого господарства окремих регіонів і держав, зростанням світових цін і наявністю значних груп населення, що харчуються неповноцінно, або взагалі голодують.

Національна продовольча політика є елементом міжнародної продовольчої політики. В листопаді 1996 р. у Римі учасники Всесвітнього

самміту наголосили на необхідності модифікації моделі продовольчого забезпечення і продовольчої безпеки в бік посилення національної продовольчої безпеки. Це пов'язане з наявністю обмежувальних чинників, які визначають тенденції розвитку світового господарства і не дають змоги прогнозувати високі темпи приросту продовольчих, сировинних ресурсів. Отже, досягнення продовольчої безпеки можливе лише на рівні окремих держав, а через них – і в глобальному масштабі [9].

З іншого боку, продовольча проблема належить до категорії глобальних тому, що для її розв'язання недостатньо зусиль окремих держав, а потрібне добре налагоджене співробітництво всіх країн, незалежно від їх суспільного ладу.

Процеси глобалізації, що невпинно поширюються й охоплюють майже всі сфери економічної діяльності, створюють умови для формування наднаціональних структур регулювання світових економічних відносин. Глобалізація аграрних відносин та усвідомлення цивілізацією необхідності гармонізації своєї діяльності з метою запобігання планетарним катаклізмам та міжнаціональним суперечностям щодо забезпечення людства продовольством веде до необхідності формування відповідної системи регулювання глобальної продовольчої безпеки. Визначимо загальні закономірності діяльності інституцій міжнародних економічних відносин, особливостей їх функціонування та впливу на рівень глобальної продовольчої безпеки.

Механізм регулювання світової продовольчої сфери визначений ООН як система швидкого моніторингу та виявлення продовольчих криз у світі, надання допомоги та сприяння аграрному розвитку відсталих регіонів [17].

До основних організацій з наднаціонального регулювання глобального продовольчого ринку належать: Організація ООН з питань продовольства та сільського господарства (FAO), Всесвітня продовольча програма (ВПП), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР), Всесвітня продовольча рада (ВПР). Вони мають спільну мету: ліквідувати голод на

планеті й підвищити рівень харчування через зростання сільгоспвиробництва.

Основні аспекти діяльності FAO, ВПП і МФСР мають деякі відмінності. Якщо FAO займається глобальними проблемами продовольства (боротьба з голодом у світі) й сільського господарства, то Всесвітня продовольча програма приділяє основну увагу розподілу продовольства, а МФСР – розвитку сільського господарства та сільських територій у країнах, що розвиваються.

Україна є членом таких міжнародних організацій, які пов'язані з регулюванням глобального продовольчого ринку (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Членство України в міжнародних організаціях, які забезпечують реалізацію глобальної продовольчої політики [28]

Час вступу (приєднання)	Організація
Січень 1994 р.	Європейська та Середземноморська організація захисту рослин
Лютий 1994 р.	Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики
Липень 1994 р.	Міжнародне епізоотичне бюро
Жовтень 1994 р.	Міжнародна організація з цукру
Листопад 1995 р.	Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин
Жовтень 1996 р.	Міжнародна організація виноградарства та виноробства
Червень 1998 р.	Міжнародна зернова рада
Квітень 1999 р.	Міжнародна асоціація з контролю якості насіння
Липень 1999 р.	Організація з рибальства в північно-західній частині Атлантичного океану
Листопад 2003 р.	Організація ООН з питань продовольства та сільського господарства (FAO)
Травень 2006 р.	Міжнародна конвенція про захист рослин (FAO)
Травень 2008 р.	СОТ (Світова організація торгівлі)

Глобалізація об'єктивно призводить до розмивання регуляторних

функцій національних держав, які вже не можуть, як раніше, захищати національну економіку від небажаних зовнішніх впливів. Звідси й розширення функцій міжнародних організацій є об'єктивним наслідком процесу глобалізації.

Внаслідок цього, держава як суб'єкт регулювання опиняється під все більшим впливом наднаціональних, міждержавних і транснаціональних інституцій та вже не є головним і єдиним органом, який самостійно визначає політику і напрями розвитку національної економіки, в тому числі, продовольчого ринку. Відбувається еволюція місця, ролі та функцій держави як регуляторного механізму внутрішніх та міжнародних відносин, колишнього монополіста в регулюванні національного продовольчого ринку в одну зі складових механізму регулювання глобального продовольчого ринку, який включає, крім національної держави, міжнародні інституції та міждержавні угоди.

Слід зазначити, що у зв'язку з глобальним зростання цін на продукти харчування, варто очікувати на активізацію суб'єктів наднаціонального регулювання глобального продовольчого ринку (міжнародних організацій, наднаціональних органів, ТНК). Національні держави можуть використовувати прямі заходи державного регулювання ринку сільгосппродукції, такі як скасування імпорتنих мит, обмеження або заборона експорту, посилення державних протекціоністських заходів, розширення соціальних програм щодо забезпечення населення продовольством. Ці заходи можуть ускладнити умови роботи продовольчих компаній, суперечити правилам і нормам міжнародної торгівлі, викликати поширення голоду в різних країнах [9].

Від самого початку виникнення глобальної продовольчої проблеми точилися дискусії про шляхи її розв'язання. Незважаючи на певні розбіжності, мова йде про основні шляхи: екстенсивний та інтенсивний [12].

Екстенсивний шлях полягає, насамперед, у подальшому розширенні пасовиськ, сінокосів, сільськогосподарських та інших угідь. У світі є резерви

для збільшення оброблюваних площ, які можна було б використати для потреб сільського господарства. Найбільші земельні ділянки, потенційно придатні для обробітки, мають Латинська Америка та Африка, але розширення їх використання не тільки потребує великих капіталовкладень, а й призведе до деградації ґрунтів.

Тому для збільшення виробництва продовольства, в першу чергу, необхідно поліпшити використання наявних сільськогосподарських угідь. Інтенсивний шлях розв'язання продовольчої проблеми передбачає механізацію, хімізацію, підвищення енергоозброєності сільського господарства, використання високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, найбільш продуктивних порід тварин – тобто, застосування всіх тих засобів, які дають змогу збільшити віддачу землеробства й тваринництва навіть при зменшенні сільськогосподарських площ. Великі перспективи інтенсифікації сільськогосподарського виробництва пов'язують із технологічною революцією. Ця революція полягає у використанні досягнень генної інженерії, біотехнології та інформаційної технології безпосередньо у землеробстві й тваринництві для поліпшення якості продукції, зниження виробничих витрат тощо [18].

Україна з її багатими запасами чорноземів має високий потенціал нарощування агропромислового виробництва, що може позитивно позначитися на глобальному продовольчому балансі. Однак тільки консолідація зусиль всього світового суспільства для збільшення обсягів виробництва продуктів харчування, достатніх для задоволення потреб суспільства, дасть змогу вирішити глобальну продовольчу проблему в довгостроковій перспективі.

Україна повинна прагнути до активної участі в глобальних організаціях (країна не є членом ВПП і МФСР, це не дає змогу повною мірою скористатися допомогою цих організацій у питаннях реформування сільського господарства, розвитку сільських територій, удосконалення функціонування продовольчого ринку), враховувати вплив міжнародних

організацій на розвиток внутрішнього продовольчого ринку, прагнути до якомога ефективнішого використання позитивних наслідків співпраці з ними й обстоювати власні національні інтереси. Участь України у міжнародних організаціях та програмах потрібно розглядати з точки зору не тільки підвищення конкурентоспроможності національних виробників та захисту внутрішнього ринку, а й як механізм підвищення рівня глобальної продовольчої безпеки.

Крім того, підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також створення в рамках цієї Угоди Зони вільної торгівлі (ЗВТ) з Європейським Союзом є важливими чинниками розвитку агропродовольчої сфери України, оскільки для вітчизняних компаній відкриваються перспективи поступового освоєння потужного ринку країн ЄС, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української аграрної продукції та продовольства, полегшується доступ європейських інвестицій. Однак, з іншого боку, полегшений доступ імпорту високоякісної продукції та послуг з ЄС в Україну створює додаткову конкуренцію українським виробникам.

В Угоді між Україною та ЄС передбачено, що зону вільної торгівлі сторони поступово створюють протягом перехідного періоду, що не перевищує 10 років, починаючи з дати набрання чинності документа. Статтею 29 Угоди передбачено, що кожна сторона зменшує або скасовує ввізне мито на товари, що походять з іншої сторони, відповідно до графіків, встановлених у Додатку I-A до Угоди. При цьому п. 4 цієї статті передбачено, що через 5 років після набрання Угодою чинності сторони можуть на запит будь-якої сторони провести консультації між собою з метою розгляду прискорення та розширення сфери скасування ввізного мита у торгівлі між ними [10].

У тексті Угоди основним інструментом обмежень у торгівлі сільськогосподарськими товарами є тарифні квоти, в рамках яких забезпечується безмитний доступ товарів на ринок країн ЄС. При цьому,

регулювання Європейським Союзом торгівлі найбільш чутливими сільськогосподарськими товарами, щодо яких захист національних виробників від зростання імпорту вважається пріоритетним завданням при створенні ЗВТ, здійснюється за рахунок: їх виключення з тарифної пропозиції; відкладання зобов'язань щодо зниження тарифів до кінцевого строку перехідного періоду; встановлення тарифних квот; вжиття спеціальних захисних заходів [5].

До ризиків функціонування українського ринку агропродовольчої продукції в умовах дії ЗВТ можна віднести:

- значне перевищення масштабів виробництва і торгівлі країн ЄС над обсягами виробництва і торгівлі сільськогосподарською продукцією України: ЄС є провідним експортером і провідним імпортером у торгівлі сільськогосподарською продукцією у світі;

- високий рівень підтримки галузі, який існує в ЄС, з одного боку, і низький рівень підтримки аграрної сфери в Україні;

- несиметричність у торговельних режимах, зокрема, в рівні тарифного захисту сільського господарства.

Крім того, ЄС використовує спеціальні захисні заходи (СЗЗ), передбачені в Угоді по сільському господарству СОТ, для захисту своїх виробників від зростання обсягів імпорту і зниження цін: 23,8% тарифних ліній сільгосппродукції ЄС захищені спеціальними захисними заходами. Україна не має права використовувати СЗЗ для захисту виробників [3; 4].

В умовах функціонування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС приведення санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ) і системи контролю безпечності харчових продуктів в Україні у відповідність до європейських вимог та практик сприятиме підвищенню рівня захисту життя і здоров'я людей, тварин та рослин в Україні, посиленню захисту прав українських споживачів харчової продукції, а також розширенню експорту агропродовольчої продукції до країн ЄС та третіх країн.

Так, відповідно до Статті 64 Угоди про асоціацію, Україна має

наблизити своє законодавство у сфері СФЗ до законодавства ЄС. Відповідно до Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави 4 (Стратегія СФЗ) (Розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 р. №228-р) до кінця 2021 р. Україна має адаптувати в національне законодавство понад 250 актів ЄС за такими напрямками як державний контроль у сфері СФЗ, безпеку харчових продуктів та кормів, здоров'я і благополуччя тварин, здоров'я рослин, тощо. Стратегія СФЗ також включена до Плану заходів щодо виконання Угоди про асоціацію, затвердженого Постановою КМУ від 25 жовтня 2017 р., якою відповідальними за виконання зобов'язань у цій сфері визначено Мінагрополітики, Держпродспоживслужбу, МОЗ, а в окремих випадках – Мінприроди. Угодою про асоціацію встановлений механізм визнання еквівалентності СФЗ стосовно окремих заходів чи всієї системи, що застосовується до сектору, підсектору, товару. Прийняття рішення про еквівалентність має належним чином спростити процедури доступу на ринок ЄС для українських виробників агрохарчової продукції, в т.ч. забезпечувати скорочення фізичних перевірок на кордоні, спрощення отримання сертифікатів та полегшення процедури попереднього схвалення експортних потужностей. Це також відкриє нові міжнародні ринки для українських виробників, оскільки визнання еквівалентності та право експортувати на ринок ЄС є перевагою на інших ринках збуту [2; 5].

У рамках виконання Стратегії СФЗ Україна вже ухвалила низку законодавчих актів, які закладають основи для реформування системи безпеки харчової продукції на основі впровадження базових європейських принципів та практик. Зокрема, Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» (№ 771, в редакції ЗУ № 1602 від 22.07.2014 р.) передбачає запровадження в Україні європейської моделі системи безпеки та якості харчових продуктів, яка побудована на принципі «від лану до столу» та вимогах простежуваності (відповідно до вимог Регламенту (ЄС) 178/2002), а також встановлює поступовий перехід операторами ринку на обов'язкове використання

процедур, заснованих на принципах HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point - Системи аналізу небезпечних факторів і контролю у критичних точках) [2].

Крім того, також ухвалені закони стосовно питань запровадження обов'язкової ідентифікації та реєстрації усіх сільськогосподарських тварин, поводження з побічними продуктами тваринного походження, не призначеними для споживання людиною, гармонізації системи сертифікації насіння і садивного матеріалу з вимогами ЄС [2].

З метою сприяння розвитку вітчизняного сільського господарства шляхом зближення законодавства та національного регулювання у відповідності до норм і стандартів Євросоюзу, Глава 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» включена до Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію, яка надає можливість Україні розглядати положення регламентів Євросоюзу як частину юридичних стандартів при поступовому наближенні вітчизняного законодавства у конкретній галузі сільського господарства до норм ЄС. Імплементация Угоди про асоціацію, зокрема статей 403 – 406, сприяє співробітництву України з ЄС щодо взаємного розуміння аграрної політики та політики розвитку аграрних регіонів; розвитку сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, поширення органічних методів виробництва і біотехнологій шляхом впровадження передового досвіду в цих сферах, обміну знаннями та кращими практиками з метою сприяння економічного добробуту сільських громад та підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору, ефективності та прозорості ринків, умов для інвестицій, а також стандартизації вимог до якості вітчизняної продукції. Розвиток сільського господарства матиме позитивний вплив на зростання зайнятості та добробуту громад в аграрних регіонах країни, а держава отримає можливість модернізувати аграрну політику відповідно до вимог законодавства ЄС, поліпшити планування та запровадження відповідних політик підтримки на різних рівнях [2; 5].

Впровадження європейських норм дозволило вітчизняним суб'єктам господарювання отримати дозвіл на поставки в ЄС м'яса птиці, риби та рибопродуктів, меду, яєць і яйцепродуктів, молока і молочних продуктів, колагену, кишкової сировини, равликів, а також нехарчових продуктів тваринного походження – наприклад, пуху, пір'я та шкірсировини, технічного казеїну тощо. Наразі 290 українських виробників тваринної продукції вже пройшли процедури перевірки та отримали право на експорт продуктів тваринного походження до ЄС, з них – 110 виробники харчових продуктів тваринного походження. Надалі, в рамках виконання Україною положень Глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» доцільно поступово та послідовно продовжити у 2018 р. виконання завдань за сферами: «Політика якості», «Органічне фермерство», «Стандарти торгівлі рослинами», «Генетично модифіковані зернові» та «Сільське господарство та рибальство» [2].

Отже, окремим перспективним напрямком збільшення експорту до країн ЄС може бути органічна продукція, на яку продовжує зростати попит. Європейська комісія розробила нову електронну систему сертифікації для імпоротної органічної продукції. Втілення її знизить витрати для українських сертифікуючих та контролюючих органів. Для цього необхідно створити реєстр українських виробників органічної продукції, що сприятиме розвитку повноцінного та прозорого органічного сектору в Україні та значно поліпшить процес двосторонньої співпраці в цій галузі з країнами Європи. Необхідно продовжити діалог з європейськими колегами щодо недоцільності існування подвійної перевірки органічної продукції. Ці «добровільні директиви», введені Єврокомісією, додають зайвої роботи та витрат не тільки вітчизняним експортерам, а й іноземним покупцям, які втрачають час і кошти через додаткові аналізи [7].

З метою мінімізації ризиків і використання можливостей для агропродовольчої сфери необхідно реалізувати низку заходів державної аграрної політики, що не суперечитимуть принципам державної підтримки та

регулювання аграрного ринку, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, які забезпечать умови для підвищення конкурентоспроможності виробництва агропродовольчої продукції шляхом:

- прискорення процесу впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування (НАССР, ISO, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері агропромислового виробництва;

- розроблення системи моніторингу зовнішньоторговельних операцій з країнами ЄС, як механізму оперативного реагування на кон'юнктурні зміни аграрного ринку;

- сприяння розвитку дрібнотоварного сільгоспвиробництва, у т. ч. правовій регламентації діяльності особистих селянських господарств населення та розроблення механізму їх трансформування у фермерські господарства, що дасть змогу забезпечити інтеграцію особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору;

- заохочення кооперативного руху на селі, спрямованого на спільне ведення господарської діяльності окремими суб'єктами господарювання, що дозволить зменшити витрати на виробництво і реалізацію агропродовольчої продукції [6].

Таким чином, підписання і реалізація ЗВТ є дуже важливими для перспективного розвитку як національної економіки, так і для агропродовольчої сфери. Як наслідок, сформуються нові можливості для експорту продукції з України до країн – членів ЄС завдяки зниженню тарифних бар'єрів виходу на ринок ЄС у відповідності з положеннями ЗВТ, що в свою чергу сприятиме підвищенню рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української агропродовольчої продукції.

Отже, для України постає невідкладне завдання розробки механізмів реалізації державної політики щодо розвитку зовнішніх ринків, промоції експорту, підвищення ефективності використання наявного потенціалу агропродовольчої сфери, її адаптації до нових умов та викликів, у т.ч. з урахуванням можливих ризиків, які виникатимуть внаслідок лібералізації

зовнішньоторговельних відносин з європейськими країнами. Тому вкрай актуальним є подальше підвищення результативності державної політики розвитку агропродовольчої сфери України в умовах поглиблення співпраці з ЄС.

Отже, розв'язання глобальної продовольчої проблеми потребує поєднання науково-технічних, соціально-політичних та економічних складових в єдиний глобальний механізм, основу якого повинні становити узгодженні колективні дії всіх членів світової спільноти, незалежно від рівня їх розвитку. Координація цих зусиль сторін, що беруть участь у розв'язанні продовольчої проблеми, повинна, зокрема, ґрунтуватись на пріоритетності розвитку світового агропродовольчого комплексу та вирішення проблеми бідності.

Таким чином, забезпечення людства продовольством – цілком реальне завдання, але його вирішення залежить від реалізації таких принципів державного (наддержавного) регулювання і глобальної продовольчої політики, які зможуть запобігти скочуванню світової економіки в нову фазу кризи – кризи продовольчої, а також попередити чергові цінові рекорди на продукти харчування. Що ж до України, яка є необхідною складовою реалізації глобальної продовольчої політики, то запровадження вищенаведених механізмів провадження державної продовольчої політики повинне гарантувати виконання конституційних прав громадян на достатній життєвий рівень і, насамперед, належне продовольче забезпечення, що є однією з найважливіших складових національної безпеки держави.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

3.1. Концептуальні засади стратегії реалізації державної продовольчої політики в Україні

З моменту здобуття незалежності Україна увійшла в світове товариство як суверенна держава, перед якою постало невідкладне завдання розробити й реалізувати самостійну стратегію економічного розвитку. Стратегія повинна прокласти шлях до перетворення України на економічно розвинену країну постіндустріального типу, здатну забезпечити свою незалежність і високий рівень життя населення.

Отже, важливою складовою стратегії економічного розвитку України є реалізація виваженої та ефективної державної продовольчої політики.

В цих умовах першочерговим завданням на державному рівні є розробка ефективної, зваженої, реалістичної стратегії реалізації державної продовольчої політики України, яка поєднувала б національні інтереси й можливості з об'єктивними реаліями глобальної економіки.

Глобалізація супроводжується лібералізацією міжнародних економічних відносин і зростаючою тенденцією до відкритості національних ринків. Проте, оскільки менш розвинені країни перебувають в нерівних стартових умовах з більш розвиненими, їх економіка часто опиняється в незахищеному становищі. З іншого боку, спроби «закрити» національну економіку для іноземних товарів, капіталів, діяльності ТНК також можуть мати негативні наслідки. Отже, урядам цих країн доводиться «балансувати» між лібералізацією й протекціонізмом в економічній політиці. Україна також стоїть перед непростою проблемою узгодження відкритості національних ринків і захисту економіки від іноземної конкуренції [44].

Стратегія реалізації державної продовольчої політики України в умовах

глобалізації повинна реалізовуватись у таких головних напрямках: 1) підвищення рівня конкурентоспроможності сільського господарства; 2) підвищення рівня життя та платоспроможності населення України в контексті забезпечення економічної доступності продовольства; 3) гармонізація відносин України з основними країнами експортерами-імпортерами продовольства і сільськогосподарської продукції та міжнародними організаціями; 4) багатofункціональний аграрний розвиток та забезпечення екологічнобезпечної складової державної продовольчої політики.

Розглянемо ці складові стратегії реалізації державної продовольчої політики України докладніше.

В Загальнодержавній Комплексній програмі підтримки та розвитку українського села було виявлено наявність трьох груп основних видів сільськогосподарської продукції за рівнем конкурентоспроможності (рис. 3.1).

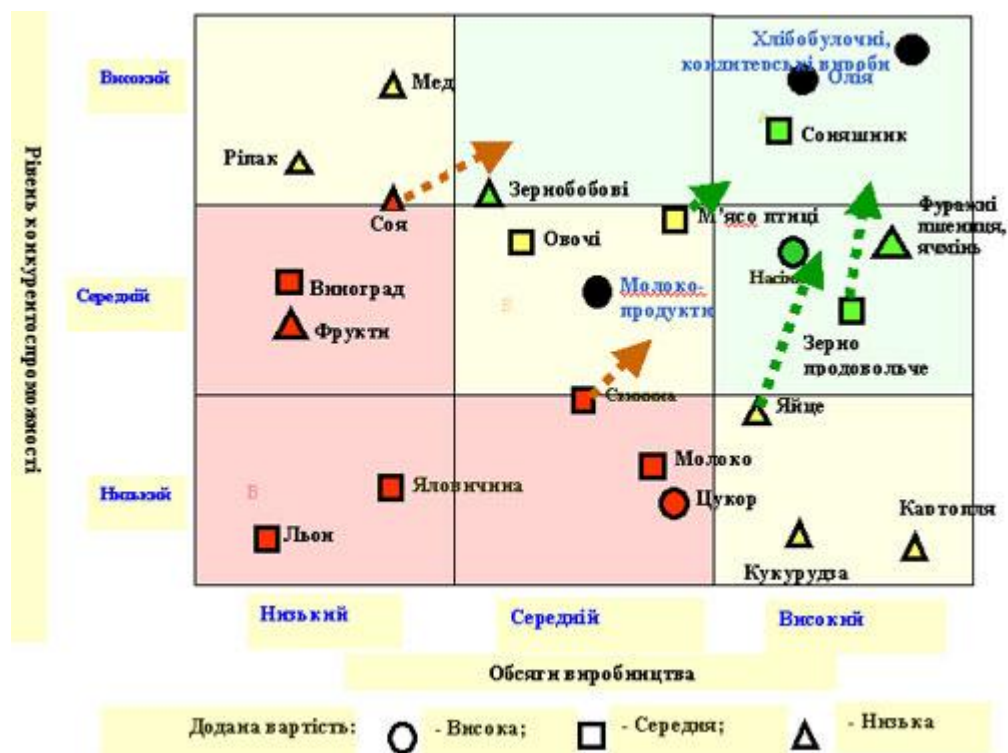

Рис. 3.1. Матриця конкурентоспроможності основних видів сільськогосподарської продукції в Україні [54]

А. Група продукції високого рівня конкурентоспроможності (насіння соняшника і продукти його переробки, продовольче та фуражне зерно та продукти його переробки, насіння ріпаку і сої та продукти їх переробки);

Б. Група продукції середнього рівня (перспективної) конкурентоспроможності (м'ясо птиці, овочі, яйця, молоко та молокопродукти, свинина, картопля, мед);

В. Група продукції з низькою перспективою підвищення конкурентоспроможності (яловичина, цукор, льон, фрукти, виноград).

Для кожної групи продукції Програмою підтримки та розвитку українського села «Добробут через аграрний розвиток» на 2005–2010 роки запланована наступна стратегія дій для підвищення рівня конкурентоспроможності (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Стратегія дій для підвищення конкурентоспроможності основних видів сільськогосподарської продукції в Україні [54]

Для групи «А»: утримання існуючих позицій та підвищення конкурентоспроможності за рахунок інтенсифікації виробництва та

поглиблення рівня переробки. Умовою такої інтенсифікації є безумовне виконання технологій виробництва та переоснащення основних фондів галузі.

Для групи «Б»: для використання потенціалу галузей, що увійшли до цієї групи, необхідно створити сприятливі умови для швидкого зростання конкурентоспроможності продукції за рахунок залучення інвестицій та відповідної державної підтримки.

Для групи «В»: визначення соціально-значимих галузей, відносно яких, у випадку неможливості або неефективності залучення необхідних інвестиційних ресурсів, повинне бути прийняте рішення про реструктуризацію галузі. При цьому основними шляхами збільшення доданої вартості в зазначених галузях є інтенсифікація аграрного виробництва та поглиблення рівня переробки.

Тобто, принцип оптимального розвитку аграрної економіки країни вимагає диверсифікованості структури експорту і збільшення в ньому частки готової продукції й продукції переробної промисловості. Успіх у світовій торгівлі залежить від того, чи зуміла країна вийти на ринок продукції з високою доданою вартістю. Можливість держави трансформувати експорт у зростання доходів населення країни і поліпшення його життєвого рівня (що вкрай важливо для підвищення рівня національної продовольчої безпеки) залежить не стільки від обсягів виробництва й експорту, скільки від доданої вартості, тобто, від обсягу створених матеріальних цінностей.

Отже, для України головним пріоритетом реалізації ефективної державної продовольчої політики є насичення внутрішнього ринку власною сільськогосподарською і продовольчою продукцією. Цьому сприятиме впровадження складових стратегії аграрного протекціонізму. Державна підтримка сільського господарства є одним з пріоритетних аспектів вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення на сучасному етапі. Має бути переоцінена значимість цієї галузі в економіці та внесені корективи до стратегії її реформування з урахуванням потреби зменшення

рівня загроз національній продовольчій безпеці.

Існують також важливі аспекти продовольчої проблеми (і, наразі, дуже актуальні саме для України), пов'язані із забезпеченням економічної доступності населення до продовольства за рахунок реальної заробітної платні, соціальної допомоги продуктовими наборами, а також зі зваженою політикою ціноутворення та державним регулюванням цін на продовольчі товари.

Сьогодні світове співтовариство стоїть перед складною дилемою: з одного боку, подальша інтенсифікація аграрного виробництва (з усіма відомими екологічними наслідками) з метою істотного збільшення виробництва продуктів харчування й вирішення світової продовольчої проблеми; з іншого – загострення протиріч між економікою й екологією, нераціональне використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища. Тобто, аграрний розвиток (а відповідно й забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки) являє собою діалектичний процес, де має місце протиріччя між досягненням максимальної продуктивності, з одного боку, і збереженням екологічної рівноваги – з іншого [2].

Тому посилення уваги до взаємодії між сільським господарством, збереженням природних ресурсів, охороною навколишнього середовища та сільським розвитком повинне стати важливою складовою стратегії реалізації державної продовольчої політики України.

У світі нині найпоширенішими є три концепції аграрного розвитку. Одна з них – «конкурентоспроможна галузь», згідно з якою АПК має розвиватися на таких же засадах, що й інші сектори економіки: без жодних пільг і сприяння розвитку. Друга — «глобалізоване сільське господарство», тобто якщо в країні є сприятливі умови для вирощування пшениці, кукурудзи чи ріпаку, то вона має спеціалізуватися на їх виробництві, прагнучи високих врожаїв шляхом максимальної інтенсифікації. Третя – «багатофункціональний розвиток», згідно з якою аграрне виробництво має

ставити перед собою завдання не лише виробляти якомога більше зерна, молока, м'яса, овочів та фруктів, а й розвивати соціальну сферу, культуру сільських територій. Цей, останній, варіант аграрного розвитку (який, до речі, рекомендований резолюцією ООН) обрали розвинені країни світу [184].

Ми також виступаємо за багатофункціональний аграрний розвиток в Україні. Безперспективність інших, принаймні в Україні, очевидна: на територіях, де зараз господарюють латифундії, збільшується безробіття, занепадає соціальна сфера, зменшується народжуваність і зростає смертність населення, знижується активність місцевих громад, поглиблюються екологічні проблеми. Подальший занепад сільських територій може стати катастрофою не тільки для екологічної, демографічної, економічної та культурної сфер України, але й для продовольчої.

Виходячи з цього, стратегії необхідно надати комплексного характеру, забезпечивши пріоритети соціалізації й екологізації, тим більше що конкурентоспроможність аграрної галузі безпосередньо залежить від повноцінного життєвого середовища у сільській місцевості, забезпечення еколого-ощадливого використання природних ресурсів [81].

Отже, необхідно запровадити дієві механізми забезпечення екологічної складової державної продовольчої політики, узгодженої із завданнями сталого економічного розвитку аграрної сфери і спрямованої на суттєве поліпшення стану довкілля шляхом прийняття законодавчих актів, які визначатимуть механізми заохочення суб'єктів продовольчого ринку до створення систем управління якістю та охорони довкілля відповідно до вимог міжнародних екологічних стандартів, а також механізми забезпечення безпеки продуктів тваринного та рослинного походження, харчових продуктів, кормів для годівлі тварин тощо.

Україна володіє одним з найпотужніших у світі природним потенціалом, що дає змогу за відповідних умов вирішувати всі проблеми національної продовольчої безпеки і, більш того, стати провідним експортером екологічно чистих продуктів харчування. Національна

продовольча політика має бути, в тому числі, екологічно безпечною. Тому в зазначеному напрямкі потрібно виділити екологічні пріоритети, розробити та запровадити відповідні механізми та інструменти їх реалізації й контролю з боку держави.

Внутрішні і зовнішні загрози національній продовольчій безпеці можуть тривалий час не проявлятися у кризовій формі. Переростання загроз в продовольчу кризу відбувається через неефективність механізму державного регулювання (чим більше фіксується загроз продовольчій безпеці, тим більша вірогідність продовольчої кризи). Тому алгоритм реалізації державної продовольчої політики в сучасних умовах має включати такі елементи і передбачати зворотний зв'язок, а саме: національні інтереси України в агропродовольчій сфері; концептуальні засади стратегії реалізації державної продовольчої політики; загрози продовольчій безпеці; індикатори продовольчої безпеки; порогові значення індикаторів продовольчої безпеки; організаційну структуру реалізації державної продовольчої політики; правове забезпечення державної продовольчої політики, оцінка результативності та коригування механізму реалізації державної продовольчої політики (рис. 3.3).

Неодмінною передумовою виконання завдань стратегії реалізації державної продовольчої політики України в умовах глобалізації є визначення етапів та цілей її реалізації і має адекватно відображати як сучасний рівень національної продовольчої сфери, так і досягнення стратегічних цілей у певному часовому вимірі з урахуванням вимог та викликів глобалізації.

Формування концепції державної продовольчої політики на сучасному етапі, що враховує такі світові тенденції, як глобалізація, членство у СОТ та інші аспекти міжнародної і внутрішньої інтеграції й кооперації, вимагає переосмислення цілого ряду теоретичних положень. Необхідний перехід від системи стохастичного вирішення виникаючих проблем до теорії стійкого розвитку агропродовольчого комплексу з поступовим виходом спочатку на продовольчу незалежність за основними продуктами харчування, які виробляються в Україні, а потім і на продовольчу самодостатність.

Рис. 3.3. Складові алгоритму реалізації державної продовольчої політики

Будь-яка концепція містить мету, принципи, шляхи і засоби її досягнення, економічний механізм реалізації намічених шляхів і запланований результат. Реалізація державної продовольчої політики України в сучасних умовах має ґрунтуватися на таких принципах, як еволюційність, поетапність, державний протекціонізм.

Державна продовольча політика України на першому етапі має передбачати задоволення мінімальних потреб середньостатистичних українців в добовій нормі калорійності харчування при поліпшенні співвідношення білків і вуглеводів шляхом нарощування власного виробництва. На цьому етапі забезпечується продовольча незалежність за такими продуктами, як м'ясо, молоко, фрукти і овочі. Перший етап слід

використовувати для створення правової бази у сфері землекористування, законодавчого вирішення проблеми цінового паритету, введення гарантованих цін під держзамовлення, вирішення проблем кооперації й інтеграції.

На другому етапі реалізація державної продовольчої політики Україна має повністю вирішити продовольчу проблему шляхом нарощування вітчизняного виробництва, забезпечуючи добову калорійність на рівні, що рекомендується МОЗ, при оптимальному співвідношенні в харчовому раціоні білків, жирів і вуглеводів та незамінних амінокислот.

При цьому створюються ефективні страховий і резервний фонди (насіння, кормів, продовольства). Держава опановує механізм продуктових інтервенцій (купівля безпосередньо у виробників без посередників (за ринковими цінами) всіх надлишків), регулюючи ціни та забезпечуючи доступність основних продуктів харчування для населення й імпортозаміщення. В кінці цього етапу внаслідок забезпечення реальної доступності продовольства для всіх прошарків населення в Україні припиниться депопуляція населення.

Другий етап розвитку, за умови виконання першого етапу, має бути спрямований на формування та реалізацію виробничого потенціалу агропромислової сфери. В пріоритетному порядку має бути відновлене сільськогосподарське машинобудування, створена мережа машинно-технологічних станцій і лізингових компаній. За цей період фондоозбросність сільських товаровиробників має бути доведена до нормативних потреб, за допомогою кооперації й інтеграції створена технологічна база для переробки всієї продукції, що виробляється в Україні. До кінця другого етапу має бути забезпечене повне відновлення виведення поживних речовин з ґрунту внаслідок збільшення внесення мінеральних і органічних добрив з урахуванням наукових рекомендацій.

Головною стратегічною метою продовольчої політики другого етапу має стати досягнення споживання основних продуктів харчування

населенням України на рівні 1990 р. (в першу чергу, це стосується м'ясо- та молокопродуктів) з подальшим покращенням його структури та підвищення якості продукції вітчизняного виробництва.

Третій етап розвитку агропродовольчої сфери має визначатись переходом на сучасний індустріально-інформаційний тип розвитку, поглибленням кооперації і виходом на міждержавну інтеграцію.

Україна остаточно завершить програму відновлення природної родючості ґрунтів, комплексну меліорацію і механізацію аграрної сфери і після нарощування обсягів виробництва стане одним з найпотужніших у світі експортерів екологічно чистої сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Зі зростанням експорту екологічно чистої продукції Україна отримає вагомe джерело поповнення доходної частини бюджету.

Стратегія розвитку продовольчої сфери на третьому етапі має ґрунтуватися на інституційних перетвореннях, що передбачають остаточне становлення ринкової інфраструктури, інвестиційну й інноваційну складові, що дають змогу вийти на передові технології, на синхронно працюючу систему кредитування, оподаткування і страхування.

Реалізація третього етапу стратегії має спиратися на вітчизняне виробництво технічних засобів, мінеральних добрив, умови, які забезпечать задоволення попиту, ефективну інвестиційну політику держави.

Кошти, які необхідні для досягнення поставленої в стратегії мети: бюджетні дотації через цільові програми і спеціальні фонди, пільгові кредити, державне замовлення (на центральному і регіональному рівнях); власні кошти підприємств від комерційної діяльності і зарубіжні інвестиції.

Отже, концептуальні засади стратегії реалізації державної продовольчої політики України в умовах глобалізації передбачають такі етапи реалізації: 1 етап – стабілізація існуючого рівня продовольчого забезпечення населення; 2 етап – підвищення рівня продовольчого забезпечення населення України за рахунок внутрішніх резервів (забезпечення конкурентного розвитку сільського господарства, підвищення

платоспроможності населення, підвищення якості та безпеки продовольства тощо); 3 етап – забезпечення достатнього рівня продовольчого забезпечення населення України та посилення конкурентних переваг сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на світовому ринку на основі гармонізації взаємовідносин з країнами-експортерами (імпортерами) продовольства і сільгосппродукції та міжнародними організаціями; реалізація концепції багатофункціонального (екологічно безпечного та соціально орієнтованого) розвитку села; адаптація агропродовольчого комплексу до глобальних змін клімату та їх наслідків; Україна відіграє провідну роль у вирішенні глобальної продовольчої проблеми [22].

Отже, в основі реалізації державної продовольчої політики лежить організація всього АПК – від вирощування рослин і тварин до його забезпечення засобами виробництва і реалізації кінцевої продукції. Продовольча безпека як найважливіший елемент державної продовольчої політики припускає забезпечення нормального функціонування такої складної біологічної системи, як людина, за рахунок переважно внутрішнього виробництва продуктів харчування з урахуванням норм, рекомендованих МОЗ України, захист населення від недоброякісної продукції, а внутрішнього ринку – від надмірних, демпінгових імпорتنих поставок сільськогосподарської продукції, створення резервів, запасів страховок і умов для виходу на зовнішній ринок сільгоспвиробників.

У цілому ж в основі державної продовольчої політики України, враховуючи її забезпеченість природними ресурсами, лежить максимальне самозабезпечення основними продуктами харчування як стрижневий елемент підтримки національного суверенітету.

Стратегічними цілями державної продовольчої політики України повинні стати:

- у політико-правовій сфері – всебічна підтримка всіх галузей та сфер агропродовольчого комплексу органами державної влади всіх рівнів у

питаннях забезпечення національних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності (що нерідко потребує саме політичних рішень та домовленостей як щодо експорту, так і імпорту);

- у соціально-економічній сфері – формування ефективного конкурентноспроможного агропромислового виробництва, забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки країни, нарощування експорту сільськогосподарської продукції й продовольства з високим ступенем доданої вартості, підвищення рівня життя та платоспроможності населення, подолання розриву в рівні життя й соціальному забезпеченні сільського й міського населення;

- в екологобезпечній сфері – створення екологічно безпечних умов для населення, тваринного й рослинного світу, виробництво екологічно чистої продукції, збереження і раціональне використання природних ресурсів, суворий контроль за імпортом продовольства щодо його безпеки для населення та навколишнього середовища, розробка і впровадження стандартів якості на основні види сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів відповідно до міжнародних; удосконалення механізму здійснення державного контролю за дотриманням ветеринарних та санітарних вимог при утриманні тварин і виробництві продукції тваринного походження; розробка законодавчої бази з питань використання харчових продуктів, вироблених з генетично модифікованих організмів, проведення організаційно-правових та економічних заходів щодо впровадження ресурсоощадних, безпечних та екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки; впровадження механізмів стимулювання екологічного розвитку сільського господарства, створення умов для відновлення родючості ґрунтів, водних та інших природних ресурсів; створення системи постійного аудиту дотримання технолого-екологічних вимог і стандартів господарювання; унормування розвитку органічного землеробства, створення системи його сертифікації; формування інформаційного простору для постачання на зовнішній ринок

екологічно чистої сільськогосподарської продукції;

- в культурно-освітній – підвищення рівня культури харчування з урахуванням національних традицій і світового досвіду; посилення серед населення пропаганди принципів раціонального харчування, поліпшення інформування населення з питань культури харчування; розроблення науково обґрунтованих раціонів харчування різних груп населення; визначення та забезпечення державної підтримки перспективних напрямів наукових досліджень у сфері раціонального харчування; створення освітніх програм для масового інформування населення про здорове та раціональне харчування; відновлення елементів дієтичного харчування у закладах громадського харчування [43].

Культура продовольчого споживання є одним з важливих компонентів здорового способу життя. Той, хто дотримується основ раціонального харчування, має всі шанси бути здоровим, діяльним, розвиненим фізично і духовно, що є необхідною передумовою сталого розвитку України.

Таким чином, у середньостроковій перспективі забезпеченню достатнього рівня продовольчої безпеки України в умовах глобалізації має сприяти відповідна державна політика у наступних напрямках: гармонізація чинного законодавства відповідно до вимог і положень СОТ та законодавства ЄС; забезпечення інтеграції України в світовий продовольчий ринок та розширення участі в роботі міжнародних організацій, в тому числі, сільськогосподарських; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках шляхом сприяння залученню інвестицій в галузь, впровадження на цій основі сучасних технологій і менеджменту, розвитку кооперації, горизонтальної та вертикальної інтеграції; збільшення обсягів виробництва і постачання на зовнішній ринок аграрної продукції з високим ступенем доданої вартості; залучення коштів міжнародних фінансових організацій для розвитку аграрного сектора (в контексті подолання світової продовольчої кризи) та екологобезпечного розвитку сільських територій.

3.2. Напрями трансформації механізму реалізації державної продовольчої політики України

Мету державного регулювання продовольчої сфери країни можна сформулювати як створення сприятливих умов для економічно ефективного, рентабельного постачання споживачам якісних продовольчих товарів (бажано вітчизняного виробництва) за цінами, які відповідають рівню платоспроможного попиту.

Тому основними завданнями держави щодо забезпечення необхідного рівня продовольчого забезпечення населення України мають бути:

1) досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва на основі поліпшення використання ресурсного потенціалу і підвищення ефективності виробництва;

2) стабілізація ринкової кон'юнктури і цінових коливань на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування;

3) наближення рівня споживання населенням продуктів харчування до науково обґрунтованих норм;

4) забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення і необхідної якості продуктів харчування;

5) забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції (забезпечення конкурентоспроможності національних товаровиробників в міжнародному розподілі праці) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, яке виробляється (може вироблятися в достатній кількості) в Україні.

Очевидно, що відносно продовольчого ринку механізми саморегулювання вільної ринкової економіки не можуть функціонувати достатньо ефективно. Адже виробництво сільськогосподарської продукції – основи продовольчого ринку – характеризується високими виробничими ризиками. Тобто, виробництво, разом з іншими чинниками, властивими

будь-якій виробничій діяльності, залежить від погодних і кліматичних умов, які майже не піддаються прогнозуванню в довгостроковому і середньостроковому періоді. Сільське господарство, залежне від природних чинників, з яскраво вираженим сезонним, циклічним характером виробництва, – більш відстала в технологічному плані галузь порівняно з промисловістю. Тому основним завданням державної продовольчої політики є підтримка сільгоспвиробника як найменш захищеного (і найбільш важливого) суб'єкта агропродовольчого ринку.

Сільське господарство України має стати державним пріоритетом в забезпеченні національної продовольчої безпеки. В умовах посткризового відновлення економіки України необхідно забезпечити базу для стабільного розвитку аграрного виробництва, підвищити його конкурентоспроможність, подолати цінові диспропорції, посилити державну підтримку товаровиробників.

Необхідність збільшення частки вітчизняних товарів на продовольчому ринку очевидна як у контексті забезпечення продовольчої безпеки країни, так і з погляду наповнення бюджету й підвищення економічного добробуту країни.

Очевидним способом збільшення частки вітчизняного товару на ринку є обмеження імпорту. Проте без стимулювання попиту і підтримки вітчизняного виробництва це не вирішує проблеми (тим більше, що в умовах членства України в СОТ механізми обмеження імпорту продовольства обмежені і можуть вводитися тільки в крайніх випадках і за умов попереднього узгодження з цією організацією). Для збільшення частки вітчизняних товарів необхідне застосування комплексу заходів, які, з одного боку, обмежували б імпорт, а з іншого – створювали б умови для збільшення обсягів вітчизняного виробництва. При цьому для того, щоб ринок розвивався динамічно і підприємства мали б стимул по підвищенню ефективності своєї роботи необхідно, щоб вживані заходи не порушували умов конкуренції між виробниками усередині країни і встановлювали

конкурентні умови для виробників та імпортерів.

Такими заходами мають бути:

1. Заходи з обмеження імпорту: тарифне регулювання, митні збори, індикативні ціни, нетарифне регулювання, квотування імпорту, ліцензування імпорту.
2. Заходи зі стимулювання виробництва: адміністративні заходи, міри економічного стимулювання виробництва, товарні і закупівельні інтервенції, податкова політика, пільгове кредитування, політика транспортних тарифів і субсидій.

Продукти харчування належать до соціально значимих, ціни на які не можуть встановлюватися тільки під впливом попиту і пропозиції, що може зробити їх недоступними для більшості населення. Тому разом з ринковими інструментами реалізації державної продовольчої політики України (через важелі ціни, доходів, інвестицій тощо), доцільно застосовувати в разі необхідності (в критичних ситуаціях) прями адміністративні важелі.

Адже, незважаючи на те, що Україна має значні потенційні можливості сприяти міжнародним організаціям в розв'язанні глобальних продовольчих проблем людства, це не повинно негативно відобразитися на внутрішньому продовольчому ринку (неконтрольований експорт стимулює зростання внутрішніх цін на продовольство). На жаль, вже сьогодні українці, за рідким винятком, купують продукти харчування за світовими цінами, одержуючи зарплати значно нижчі за світовий рівень.

Механізм реалізації державної продовольчої політики має передбачати постійний моніторинг виробництва й імпорту продуктів харчування, а також споживання на душу населення з урахуванням їх економічної та фізичної доступності. Тільки всебічний моніторинг дасть змогу виявити зовнішні і внутрішні загрози продовольчій безпеці і визначити основні шляхи для їх запобігання.

В умовах членства України у СОТ особливого значення набуває такий напрям державного регулювання, як нетарифне регулювання (вимоги

технічних регламентів, стандартів, процедур оцінки відповідності) агропродовольчого ринку в контексті підвищення рівня продовольчої безпеки України.

Одним із напрямів забезпечення саме цієї складової продовольчої політики України є державна підтримка формування та розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку, основу якої становлять товарні біржі, сільські заготівельні пункти, оптові і роздрібні ринки, аукціони худоби, інформаційно-маркетингова мережа, державна система моніторингу.

Державні підходи до контролю безпеки та якості харчової продукції в Україні потребують реформування. Якщо раніше держава відповідала за безпеку харчової продукції, тому що вона володіла харчовими підприємствами, відтоді змінилися форми власності і, відповідно, виникла необхідність змінити систему контролю безпеки харчової продукції. Тобто відповідальність за безпеку та якість харчової продукції має нести виробник, а держава повинна контролювати цей процес.

У більшості країн світу обов'язковою умовою діяльності виробників харчових продуктів є застосування системи НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points – «аналіз небезпечних факторів і критичних точок контролю»), яка допомагає виробнику забезпечити безпеку харчової продукції та захистити здоров'я споживачів. Система НАССР — забезпечує контроль на всіх етапах харчового ланцюга («від лану до столу»), у будь-якій точці процесу виробництва, зберігання та реалізації продукції, де можуть виникнути небезпечні фактори.

До речі, Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) розроблена глобальна стратегія щодо безпеки харчових продуктів, в основу якої покладено концепцію запобігання ризикам протягом всього продовольчого ланцюга. А мета полягає у визначенні глобальних потреб щодо безпеки харчових продуктів і розробку глобальних підходів до скорочення кількості захворювань, пов'язаних з продуктами харчування [21].

Одним з основних принципів системи НАССР є виявлення різних

небезпечних факторів (біологічних, хімічних, фізичних), які впливають на безпеку продукту, з наступним визначенням конкретних шляхів їх усунення, попередження або мінімізації. Усі методи й механізми, закладені в систему НАССР, істотно знижують ризики виникнення небезпеки для життя та здоров'я споживачів.

Система управління безпекою продуктів харчування НАССР включає наступні етапи контролю: первинне виробництво (тваринництво і рослинництво), виробництво кормів для тварин, переробка сировини, виготовлення продуктів харчування, їх транспортування, доставка та зберігання, виробництво пакувальних матеріалів, виробництво хімічних добавок, громадське харчування, роздрібна торгівля тощо [75].

Система НАССР принципово відрізняється від традиційної системи контролю безпеки продуктів харчування. Традиційна система контролює вже готовий продукт: її основний недолік пов'язаний з тим, що вона лише фіксує вже наявну проблему і, відповідно, не може її попередити. А система НАССР – механізм, який дає змогу спростити державний контроль і одночасно стимулює розвиток підприємства, посилює його конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Тому в Україні доцільно на державному рівні стимулювати запровадження (протягом певного періоду) національними підприємствами системи управління безпекою продуктів харчування НАССР, адже, це не просто інструмент безпеки харчової продукції, насамперед, НАССР підвищує ефективність харчового виробництва, сприяє зростанню продажів, в тому числі, на зовнішньому ринку [91].

Наприклад, щоб експортувати продовольчу продукцію до країн Європейського Союзу, підприємство повинне запровадити систему НАССР [75].

Крім того, ця система сприяє залученню інвестицій та зростанню вартості харчових підприємств. Для іноземного інвестора наявність НАССР на підприємстві – це індикатор того, що підприємство дбає про свій бренд,

бачить перспективи власного розвитку. І, нарешті, НАССР дає змогу підприємствам мінімізувати репутаційні ризики. Наприклад, у разі виникнення якихось проблем система допоможе компанії зберегти свою репутацію, доводячи контролюючим органам та споживачам, що все необхідне для забезпечення безпеки продукції, яка виробляється, було зроблено. До речі, дослідження засвідчують, що до 40% споживачів готові відмовитися від продукції, яка втягнута до скандалів, пов'язаних із харчовою безпекою [75].

Державна політика гарантування безпеки та якості продовольства повинна спрямовуватися на:

- створення цілісної і несуперечливої законодавчої, нормативно-правової бази функціонування державної системи безпеки і якості продукції, адаптованої до міжнародних регламентів, стандартів, норм і правил;
- удосконалення державного контролю за дотриманням ветеринарних та санітарних вимог при утриманні тварин і виробництві продукції тваринного походження;
- удосконалення системи контролю за виконанням товаровиробниками вимог нормативних документів, технічних регламентів, пов'язаних з якістю продукції, вимог законодавства у сфері захисту прав споживачів;
- формування інфраструктури якості продовольчих товарів, яка включає такі основні напрями: стандартизацію, метрологію, оцінювання відповідності, акредитацію, ринковий нагляд;
- забезпечення дієвості санкцій, вживаних до суб'єктів господарської діяльності за поставку на продовольчий ринок неякісної продукції;
- надання системи пільг (в т.ч., податкових) для підприємств, що випускають високоякісну продукцію;
- забезпечення підтримки засобів масової інформації, що спеціалізуються на публікаціях інформації про неякісні продукти харчування.

Державна політика у сфері забезпечення безпеки і якості харчових продуктів повинна бути цілеспрямованим, збалансованим комплексом заходів, які реалізуються за допомогою правових, організаційних, економічних механізмів управління, яка має на меті постійне вдосконалення механізму запобігання надходження на споживчий ринок неякісної та небезпечної продукції.

За даними досліджень, більше 70% шкідливих речовин надходить в організм людини з продуктами харчування [86].

Отже, продукти харчування можуть розглядатися і як засіб виживання людини (якщо вони якісні), і як засіб позбавлення її здоров'я і навіть життя. Нинішній стан безпеки продовольства в Україні являє собою (або «становить») значну загрозу для майбутніх поколінь українців. Результати моніторингу свідчать про високе забруднення продуктів харчування токсичними, хімічними з'єднаннями, біологічними агентами, мікроорганізмами.

І це при тому, що, згідно із Законом України «Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» від 23 грудня 1997 р. № 771/97 – ВР, безпечним вважається харчовий продукт, який «не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо або опосередковано за умов його виробництва і поводження з дотриманням вимог санітарних заходів і споживання (використовування) за призначенням» [60].

Забезпечення безпеки продуктів харчування повинне гарантуватися відповідністю норм законодавств: споживчого, санітарно-епідеміологічного, про стандартизацію і сертифікацію, адміністративного, а також кримінального.

Тому за виробництво неякісних продуктів в Україні доцільно передбачити кримінальну відповідальність (до речі, відповідна норма є у законопроекті про безпеку і якість харчових продуктів, який винесено на обговорення до Верховної Ради України).

Наразі за виробництво неякісних продуктів, які викликають отруєння

без смертельних наслідків, передбачається невеликий штраф – всього декілька неоподатковуваних мінімумів [27].

До речі, наприклад, за додавання рослинних жирів до молока у Китаї – розстріл, у Європі та Ізраїлі – кримінальна відповідальність (поєднання пальмової олії з тваринними жирами молока неприпустиме – згаданий жир веде себе в судинах, як пластилін, «заліплюючи» їх) [85].

Проте, посилюючи відповідальність за виробництво і оборот небезпечних продуктів харчування, необхідно законодавчо чітко прописати механізм персоніфікації порушника, а покарання має бути адекватне заподіяній шкоді. Також повинна бути прописана кваліфікуюча ознака, що дає змогу визначити діяння як кримінальне правопорушення: наприклад, великий масштаб шкоди переводить ряд правопорушень з адміністративних у кримінальні.

Створення ефективного механізму реалізації державної продовольчої політики неможливе без відповідного удосконалення системи органів державного управління. Цей процес повинен здійснюватися в комплексі з реформуванням економічних відносин у всіх сферах агропродовольчої сфери.

Державна продовольча політика має виконувати три функції:

- аналізувати загрози і передбачати наслідки нових викликів, тобто чинники небезпеки по всіх складових продовольчої безпеки;
- розробляти напрями забезпечення продовольчої безпеки, тобто критерії продовольчої безпеки і їх порогові значення повинні стати основними при розробці стратегії забезпечення національної продовольчої безпеки;
- створювати механізми запобігання або амортизації можливих загроз продовольчої безпеки, а в разі факту або неминучості нанесення шкоди – застосовувати заходи, які компенсують збиток шляхом, перш за все, відновлення і посилення прямого або непрямого державного управління безпекою на цьому напрямі.

При цьому необхідно кардинально змінити зміст системи державного

регулювання національної продовольчої безпеки: перейти при його розробці від продовольчої безпеки, що ґрунтується суто на протидії системі існуючих загроз (тобто, фактично розрахованої на заходи реанімаційного характеру), до створення системи абсолютної продовольчої безпеки, що ґрунтується на розробці заходів, які активно впливають на комплекс викликів і запобігають їх переростанню в систему неконтрольованих загроз.

Тому державну продовольчу політику доцільно реалізовувати в чотирьох взаємопов'язаних напрямках:

1. Повна експертиза всіх законів, нормативних актів, постанов, управлінських рішень в їх взаємозв'язку для з'ясування їх взаємної відповідності і спрямованості на зміцнення національної продовольчої безпеки.

2. Організація протидії існуючим видам загроз продовольчої безпеки, яку не можна зводити лише до реальних порушень існуючого законодавства, норм, правил, порогових значень показників, що характеризують небезпеку. Цей напрям обов'язково повинен включати роботу щодо усунення умов і обставин, які стимулюють подальший розвиток цих небезпек, створених, як правило, колишніми помилками державного і господарського управління.

3. Організація роботи всіх структур державного управління по зміцненню соціально-економічного потенціалу, тобто нарощування життєзабезпечення суспільства. До цього напрямку входить також робота по відстежуванню позитивних тенденцій в забезпеченні продовольчої безпеки держави, виявленню джерел, чинників розвитку цих тенденцій, умов їх прояву, можливостей поширення.

4. Забезпечення життєдіяльності агропродовольственного комплексу в цілому, тобто створення можливостей майбутнього його розвитку. Це включає, перш за все, безпеку здійснення проектів в агропродовольчій сфері, достовірну оцінку їх ефективності, визначення реальних можливостей концентрації ресурсів і резервів на реалізації кожного проекту, всесторонній ситуаційний аналіз проблем, що виникають, і пов'язаний з ними прогноз змін

рівня національної продовольчої безпеки у зв'язку з реалізацією проектів, розробку раціональної схеми управління кожним проектом.

Таким чином, всі чотири напрями реалізації продовольчої політики держави обов'язково припускають аналіз умов і обставин виникнення, фактів прояву нових загроз, порушення національних інтересів в цій сфері життєдіяльності суспільства, розробку прогнозу негативних для продовольчої безпеки наслідків соціально-економічної трансформації суспільства.

Отже, на підставі проведених досліджень можна констатувати, що для провадження ефективної державної продовольчої політики необхідно реалізувати такі заходи, спрямовані на:

- запобігання різким коливанням цін через діяльність Аграрного фонду на агропродовольчому ринку;

- протидію проявам монополізації у сферах матеріально-технічного постачання агросектора, закупівлі сільгоспсировини, оптової і роздрібною торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією;

- формування дієвої системи контролю якості та безпеки сільськогосподарської продукції і продуктів харчування;

- завершення формування ринку сільськогосподарських земель у напрямі встановлення та оформлення прав власності на землю, створення механізмів захисту прав власників земельних паїв при оренді та продажу земель, створення системи важелів впливу держави на ринковий обіг земель, їх охорону та підвищення родючості, раціональне землекористування;

- здійснення моніторингу агропродовольчого ринку й удосконалення на цій основі механізму виявлення і попередження зовнішніх і внутрішніх загроз національній продовольчій безпеці;

- сприяння підвищенню рівня конкурентоспроможності національних виробників шляхом залучення інвестицій для переходу на інтенсивний тип розвитку сільського господарства шляхом комплексної механізації та автоматизації виробництва, впровадження ресурсозберігаючих технологій та

біотехнологій;

– оптимізацію кількості та змісту державних цільових і бюджетних програм підтримки виробників, концентрації їх на заходах «зеленої скрині» СОР зі створенням відповідних механізмів використання цієї допомоги, поступового переходу від надання державної підтримки сільськогосподарським підприємствам до сприяння розвитку сільських територій, здійснення природоохоронних заходів.

Також в сучасних умовах об'єктивно назріла необхідність ухвалення Закону України «Про продовольчу політику України». В цьому законі необхідно чітко визначити поняття «продовольча політика», бо від цього залежить увесь подальший алгоритм дій держави щодо забезпечення продовольчої безпеки країни, а так само зобов'язати контрольно–наглядові державні структури посилити вимоги до продовольчих товарів, що імпортуються в Україну з низькою якістю і біологічною повноцінністю, і, особливо, з наявністю наднормативного рівня генетично модифікованих організмів.

При цьому кожен структурний елемент механізму державного регулювання повинен мати одну й ту ж генеральну мету – забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки країни, яка конкретизується за кожним з напрямів.

Так, в сільському господарстві головна мета, що забезпечує продовольчу безпеку країни, – підвищення ефективності і конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва; в агропромисловій сфері – підвищення ефективності галузей, пов'язаних з сільським господарством (сільськогосподарське машинобудування, виробництво добрив і засобів захисту рослин і тощо); в соціально-економічній сфері – забезпечення гарантованого доступу населення до продуктів харчування шляхом підвищення його платоспроможності (необхідно створити умови, коли український споживач стане основним інвестором вітчизняного сільського господарства, тобто перетворити

внутрішній попит на основний ресурс розвитку аграрної економіки); в зовнішньоекономічній сфері – збільшення експорту продукції з високим рівнем доданої вартості і зниження імпорту продукції, яка в необхідному обсязі виробляється (або може вироблятися) в Україні.

3.3. Удосконалення державної продовольчої політики України в умовах міжнародних інтеграційних процесів

Розвиток сучасної світової економіки характеризується значним впливом глобалізаційних процесів на національні ринки. Тому без урахування сучасних тенденцій глобального розвитку неможливо раціонально вибудувувати внутрішню політику будь-якої країни, в тому числі, в агропродовольчій сфері.

Глобалізаційні процеси формують зовнішнє щодо українського агропродовольчого сектора інституційне середовище, і не враховувати їх вплив неможливо. Потрібно не очікувати, а рухатись назустріч глобалізації, стаючи активним її учасником, зокрема й у контексті забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки. Водночас, глобалізаційні виклики мають враховуватися при формуванні стратегії інституційної трансформації національного агропродовольчого сектора.

Як зазначає Т. Дудар у статті «Розвиток агропродовольчого ринку в період глобалізації», процеси прискореної ринкової адаптації суб'єктів агропродовольчого ринку та його перебудови у напрямі підвищення конкурентоспроможності вимагають не лише впливи світових ринків, а й чинники глобалізації, зокрема зумовлених вступом України до СОТ та перспектив до майбутньої євроінтеграції [48].

За офіційними оцінками, кількість населення планети до 2060 р., досягне 10 млрд. чол. [18].

Щоб забезпечити нормальне існування такої кількості людей, необхідно нарощувати виробництво продовольства. Для забезпечення потреб

населення Землі, що зростає, в найближчі 30 років необхідно збільшити сільськогосподарське виробництво мінімум в півтора рази у світовому масштабі і удвічі – в країнах, що розвиваються [14].

При цьому залишається не так багато резервів для нарощування виробництва продовольства в глобальному масштабі.

У зв'язку з цим слід згадати про величезний продовольчий потенціал України. Наша країна є одним з найбільших світових експортерів сільськогосподарської продукції.

Якби українські аграрії збирали такі ж урожаї, як в географічно еквівалентній Німеччині (66,6 ц/га), країна могла б виробляти 218 млн. т зерна на рік, чого достатньо для забезпечення продовольством 712 млн. чол. [18].

Тобто, для того, щоб покінчити з голодом в сучасному світі, необхідна інтеграція всіх сфер глобальної економіки, а, отже – й інших міжнародних організацій, таких як Міжнародна організація праці МОП, міжнародна організація з міграції (МОМ), всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Світова організація торгівлі (СОТ) та багатьох інших.

Необхідність оперативного та ефективного реагування на нові виклики і загрози потребує удосконалення системи глобального управління. Існуючі міжнародні інститути демонструють свою слабкість, доступні механізми глобального та регіонального регулювання виявляються недостатніми для вирішення нових, більш складних завдань в умовах загострення конкуренції національних і глобальних інтересів.

Ефективне глобальне управління стримується складною системою прийняття рішень на національному рівні та несприйняттям населенням країн окремих заходів, затверджених на міжнародному рівні. Розв'язання цієї проблеми полягає у широкому інформуванні і формуванні світової громадської думки про необхідність зміни норм і цінностей глобального суспільства в інтересах майбутнього. Побудова нового економічного порядку, оновлення принципів та механізмів глобального управління,

посилення ролі міжнародних інституцій є першочерговими завданнями сьогодення.

Це може відбуватися шляхом або реформування існуючої моделі глобального економічного розвитку, або формування принципово нової моделі. Але в обох випадках необхідним є запровадження нової системи глобального управління (рис. 3.4).

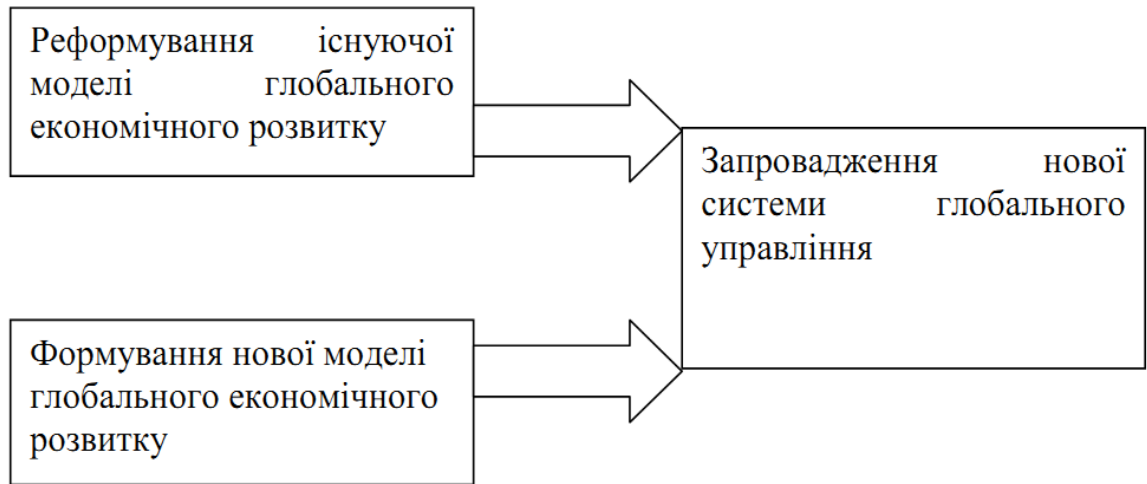

Рис. 3.4. Необхідність реформування та запровадження принципово нової моделі глобального управління [48]

До речі, оскільки сучасні кризові явища прямо чи опосередковано зачіпають увесь світ, виникає необхідність домовленостей про розподіл відповідальності між всіма країнами за майбутнє світового співтовариства.

Політичні зобов'язання, які взяли на себе країни-члени G20 відповідно до ухвалених Декларації саміту лідерів цих країн ще у 2010 р., охоплюють такі загальні напрями співпраці (які, до речі, прямо чи опосередковано пов'язані з вирішенням глобальної продовольчої проблеми):

- соціальний вимір глобалізації (підвищення загального рівня зайнятості, забезпечення належного рівня соціального захисту найбільш вразливих прошарків населення, полегшення трудової міграції);

- реформування фінансового сектора та забезпечення стабільності фінансового ринку;

- запобігання значним коливанням цін на сировинні товари та забезпечення розвитку сільського господарства (вдосконалення регулювання та нагляду за ринками похідних на сировинні ресурси, звільнення від оподаткування аграрної продукції, яка надходить як гуманітарна допомога, підтримка програм розвитку сільськогосподарського виробництва за рахунок розвитку досягнень науки і техніки та ін.);

- поліпшення ситуації на енергетичних ринках і боротьба зі зміною клімату;

- запобігання протекціонізму і зміцнення багатосторонньої торговельної системи (посилення ролі СОТ в частині забезпечення прозорості торговельних відносин і зміцнення механізмів врегулювання суперечок, усунення до кінця 2013 р. несумісних з вимогами СОТ торговельних бар'єрів);

- реформування системи глобального управління (забезпечити постійні консультації країн-членів, домагатися послідовної та ефективної взаємодії з неурядовими організаціями, регіональними та міжнародними організаціями, у першу чергу, ООН, забезпечити взаємодію з громадянським суспільством [47].

Наразі практичної реалізації ці ідеї поки що не знаходять і залишаються декларативними.

Необхідність реагування на виклики і загрози, пов'язані з дією довгострокових тенденцій глобального розвитку, потребує внесення відповідних змін до стратегій розвитку держав світу, в тому числі, України.

Зокрема, при визначенні пріоритетів економічного розвитку України слід враховувати довгострокові тенденції глобального розвитку з метою якнайкращого використання її природно-ресурсного потенціалу. Важливим для України напрямом стратегічного розвитку, який би дав максимальний ефект у контексті довгострокових тенденцій глобального розвитку, має стати розвиток агропромислової сфери, спрямований на підвищення ефективності сільського господарства, якості харчової продукції. Цей напрям набуває

особливого значення в умовах стійкої глобальної тенденції щодо посилення дефіциту продовольства. Проведення при цьому земельної реформи має відбуватися виключно з урахуванням національних інтересів України.

Так, стрімке збільшення цін на продукти харчування викликало у світі шквал спекулятивних операцій із землею (за даними Всесвітнього банку 80% операцій із сільськогосподарськими землями на світовому ринку здійснюються з метою перепродажу [61]).

Поштовхом для спекулятивних операцій стала продовольча криза 2008 р.: з тих пір ціни на продукти харчування і землю збільшуються, навіть випереджаючи світовий попит на продовольство.

На думку експертів, після введення ринку землі сільськогосподарського призначення в епіцентрі спекулятивних операцій опиниться і Україна. Після відміни мораторію сумарна вартість українських чорноземів, за оцінками експертів, складе більше \$ 20 млрд., а гектар коштуватиме близько \$ 500. За наступні 10–15 років ціни на землю збільшаться до середнього для Східної Європи рівня в \$ 6–6,5 тис. за гектар, а сумарна вартість української землі сільськогосподарського призначення складе \$ 272,4 млрд. Тобто, потенціал зростання цін на українські землі складає \$ 250 млрд. [61].

Слід зазначити, що останнім часом деякі країни намагаються забезпечити власну продовольчу безпеку за допомогою «земельного аутсорсингу», коли країни-імпортери продовольства з обмеженими ресурсами землі і води, однак зі значними фінансовими можливостями скуповують або орендують сільськогосподарські землі за кордоном. Також земельні активи за кордоном шукають країни з великим населенням, що стикаються з проблемою продовольчої безпеки. І для цього вони обирають країни, що розвиваються – з низькими виробничими витратами.

Так, наприклад, Китай придбав 2,8 млн. га земель в Конго під плантацію для виробництва пальмової олії. Землі в Судані передаються арабським країнам: Єгипту, Йорданії, Кувейту, Саудівській Аравії, а також

Південній Кореї, яка придбала в цій країні 690 тис. га землі для виробництва пшениці, овочів, розведення худоби. Крім того, Саудівська Аравія підписала договір на освоєння 500 тис. га в Танзанії. Уряд Індії також підтримує придбання сільськогосподарських земель за кордоном як альтернативу купівлі продовольства на зовнішньому ринку. Відповідні операції на придбання 350 тис. га землі укладені з Ефіопією, Кенією, Мадагаскаром, де планується вирощувати рис, цукрову тростину, олійні культури, кукурудзу, боби, чай, овочі. В цілому тільки за перше півріччя 2009 р. було укладено угод майже на 20 млн. га сільськогосподарських земель, що, наприклад, складає більше половини земель, які обробляються в Європі. В 2008 р. багаті країни придбали або орендували близько 10 млн. га земель [3].

Д. Шарм аналітик індійського Форуму з безпеки в галузі біотехнологій і продовольства, вважає, що аутсорсинг у сфері виробництва продовольства принесе продовольчу безпеку країнам-інвесторам, однак бідним – голод і поневір'яння. А Генеральний директор Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) Ж. Діуф застерігає від можливості появи нової форми неокolonіалізму, при якій бідні країни забезпечуватимуть багаті продовольством за рахунок власного голодного населення [3].

Тому земельна реформа повинна забезпечити реалізацію державної продовольчої політики, в першу чергу, шляхом недопущення купівлі іноземцями сільськогосподарських земель України.

Тому в сучасних умовах управляти рухом земель сільськогосподарського призначення мають дві спеціальні державні установи – Державний земельний фонд (Державне земельне агентство) та Державний земельний банк. Перша має бути розпорядником усіх земель в Україні. Вона приймає землі, передає в користування, контролює їх стан, веде кадастр, реєструє користувачів тощо. А Державний земельний банк – це фінансово-кредитна установа, метою якої є кредитна підтримка сільськогосподарського виробництва, розвиток малого і середнього бізнесу на селі за рахунок дешевих кредитів під заставу землі.

Тому, на нашу думку, одним з найважливіших інструментів забезпечення національних інтересів у земельній сфері як складової продовольчої безпеки України є створення Державного земельного банку та Державного земельного фонду, а до законопроектів «Про земельний кадастр» і «Про ринок земель» необхідно внести відповідні зміни.

На думку Міністра агрополітики та продовольства М. Присяжнюка (і ми її поділяємо), формування Державного фонду землі – це основа забезпечення продовольчої безпеки країни. Слід зазначити, що закріплення за державою землі – загальносвітова практика. Так, наприклад, в Угорщині за державою закріплено до 40% всіх земель, в США – 24%. В Європейському союзі прийнята директива приступити до формування державного банку землі [39].

Глобалізація економічної діяльності є характерною ознакою сучасного і особливо майбутнього розвитку агропродовольчого ринку України. Ідеально вона може стати вагомим інструментом, що реалізує чинники національних конкурентних переваг. Проте світовий досвід показує, що поки лише розвинені економіки мають позитивний ефект від відкритості національних ринків, а пріоритети їх національних аграрних політик досить часто йдуть врозріз реалізації всесвітньої аграрної політики, при цьому міжнародні зобов'язання щодо забезпечення глобальної продовольчої безпеки не виконуються. Для інших країн можливі ефекти від відкритої економіки, зважаючи на циклічність і кон'юнктуру світового ринку, мають короткостроковий характер.

Значна взаємозалежність національних економік не дає змоги з незмінною ефективністю використовувати традиційні протекціоністські та конкурентні заходи для посилення національної економічної безпеки. Крім того, однобічні антикризові заходи на національному рівні можуть викликати негативну реакцію з боку інших держав, особливо якщо вони зачіпають інтереси транснаціонального капіталу.

Так, за повідомленням New Scientist, фахівці університету Цюріха

(Швейцарія) відсортували 37 млн. компаній та інвесторів по всьому світу, відібравши 43 тис. компаній, що належать транснаціональним корпораціям, серед яких провели математичний аналіз зв'язків і виявили ядро з 1318 компаній, між якими були тісні зв'язки (середня кількість афілійованих партнерів дорівнює 20). Хоча офіційні доходи цих корпорацій ледве перевищують 20% загальносвітової виручки, вони фактично володіють більшістю світових компаній, охоплюючи при цьому 60% загальносвітових доходів. Також встановлено, що більшість фінансових ланцюгів всередині цього ядра ведуть до 147 компаній. Їх активи перетинаються між собою, являючи собою фактично спільну власність, що забезпечує цьому неформальному фінансовому конгломерату контроль за 40% глобального корпоративного багатства [47].

Особливістю поточного етапу глобального економічного розвитку є те, що країни спрямовують свою економічну політику, в першу чергу, на вирішення питань внутрішнього розвитку. Розвинені країни тим самим намагаються подолати триваючу боргову кризу та бюджетні дефіцити, а країни, які отримали від кризи певні конкурентні переваги і стали новими лідерами, прагнуть наростити свою могутність та впливовість як у регіональному, так і світовому масштабах. Така ситуація певним чином трансформує глобалізаційні процеси. При цьому наявних засобів вирішення поточних глобальних проблем, у т.ч. продовольчої, стає недостатньо, а існуючі міжнародні інститути демонструють свою неефективність.

За таких умов заходи економічного регулювання на національному рівні стають більш ефективними для вирішення відповідних глобальних проблем, подальше загострення яких загрожує переростанням у торговельні конфлікти та запровадженням протекціоністських заходів.

В контексті підвищення значення зовнішньої торгівлі для економічного зростання особливої актуальності набуває питання завершення Дохійського раунду переговорів у межах СОТ. Відмова від укладання угоди за підсумками Дохійського раунду буде де-факто означати відмову від існуючої

системи вільної торгівлі, яка доводила свою ефективність багато років. Результатом цього може стати протекціонізм та посилення глобальних економічних дисбалансів [49].

Таким чином, стратегічні пріоритети розвитку агропродовольчої сфери України в умовах глобалізації на середньо- та довгострокову перспективу мають включати наступні елементи:

1. Активне використання існуючих механізмів СОТ для просування та захисту економічних інтересів в агропродовольчій сфері.

На жаль, Україна, перебуваючи в СОТ, майже не відстоює власні позиції за допомогою існуючих механізмів. Наразі вона не має представника в секретаріаті СОТ (до речі, Україна не має своїх представників також в FAO (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН), інших міжнародних організаціях, які здійснюють моніторинг глобальної політики [85], в тому числі, й в агропродовольчій сфері.

2. Укладання угод про вільну торгівлю як інтеграційного, так і преференційного характеру.

3. Активізація торговельно-економічного співробітництва в агропродовольчій сфері з торговельними партнерами (ЄС, США, Китай, Індія, Бразилія, Японія, Південна Корея, Канада, країни СНД, країни Африки, Південно-Східної Азії та Близького Сходу).

4. Налагодження організаційно-інституційних засад взаємодії українських експортерів та імпортерів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування із органами державної влади різних рівнів щодо сприяння експорту та імпортозаміщення.

5. Проведення заходів із просування вітчизняної продовольчої продукції на закордонні ринки (в тому числі, шляхом посилення в системі посольств та дипломатичних місій України відповідної роботи економічних блоків).

6. Укладання багатосторонніх міжурядових торговельних угод про експорт Україною сільськогосподарської продукції та продуктів харчування,

в тому числі, в межах участі у програмах міжнародної продовольчої допомоги.

Так, одним зі стимулів розвитку агропродовольчого сектора України є взаємовигідна співпраця зі Всесвітньою продовольчою програмою (ВВП) ООН – найбільшою міжнародною гуманітарною організацією по боротьбі з голодом у світі (в 2010 р. ВПП надала продовольчу допомогу більше 90 млн. людей в 73 країнах світу [63]).

Ця організація здійснює закупівлі продовольства через міжнародні і регіональні тендери, обсяг яких щорічно складає більше 2 млн. т. Щонайменше три четверті цього обсягу продукції поставляють держави, що розвиваються, з огляду на те, що основним принципом закупівлі ВПП необхідного продовольства є оптимальні ціни та близькість до місця його споживання [63] (тобто, мінімізація витрат при максимізації обсягів закупівлі).

Україна повною мірою відповідає вказаним критеріям ВПП, що робить її однією з найпривабливіших країн для закупівель продовольства для потреб країн Африки, Близького Сходу і Азії. У зв'язку з цим вона повинна активізувати взаємну співпрацю з ВПП і прагнути до укладання контрактів на продаж зерна та іншого продовольства Всесвітній продовольчій програмі ООН на взаємовигідних умовах.

Крім того, Україна як один зі світових лідерів з виробництва сільгосппродукції може зробити внесок у вирішення продовольчої проблеми в світі, зокрема, якщо буде оголошено про створення спеціального фонду «Л'Аквільська продовольча безпека». Україна зацікавлена у співробітництві в межах цієї ініціативи, на реалізацію якої планується залучити до \$ 15 млрд. [32].

Україна також звернулася з пропозицією до FAO про створення на її території світового продовольчого резерву зерна, забезпечення його формування в обсязі 10–12 млн. т та здійснення зернових інтервенцій [71].

7. Забезпечення недискримінаційного, стабільного і максимально

ліберального доступу на ринки товарів та послуг інших країн шляхом удосконалення української системи технічного регулювання, санітарних та фітосанітарних заходів, а також гармонізації відповідних митних процедур.

8. Запровадження системи ефективної фінансової підтримки національного експорту агропродовольчої продукції шляхом запровадження заходів та механізмів фінансово-гарантійної підтримки, у тому числі кредитування та страхування, формування сучасної інфраструктури, сприяння процесам кооперації в цій сфері національної економіки.

9. Захист вітчизняних виробників агропродовольчої продукції у відповідь на дискримінаційні дії інших держав (інтеграційних їх об'єднань).

Дуже важливо, що Україна має потенційну нагоду сприяти таким організаціям, як ООН, у вирішенні глобальних проблем людства, в тому числі продовольчої. Проте це не повинне негативно відобразитися на внутрішньому продовольчому ринку країни (неконтрольований експорт сільськогосподарської продукції стимулює зростання внутрішніх цін на продовольство). Тому в контексті впливу глобалізаційних процесів Україна має переглянути модель економічного розвитку (враховуючи вичерпання потенціалу економічного зростання за рахунок експорту сировини, в тому числі сільськогосподарської) в напрямі зростання купівельної спроможності населення як однієї з найважливіших рушійних сил економічного зростання та забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки.

Отже, забезпечення 7 млрд. населення Землі (а в довгостроковій перспективі – 10 млрд. населення) продовольством – непросте, але цілком реальне завдання, але його вирішення залежить від реалізації таких принципів державного (наддержавного) управління і глобальної соціально-економічної політики у продовольчій сфері, які зможуть запобігти скочуванню світової економіки в нову фазу кризи – кризу продовольчу, а також запобігти черговим ціновим рекордам на продукти харчування.

ВИСНОВКИ

У роботі обґрунтовано теоретичні положення та розроблено практичні рекомендації щодо напрямів удосконалення державної продовольчої політики в Україні, що дало змогу сформулювати такі висновки.

1. Доведено, що основною метою державної продовольчої політики України мають стати: аналіз загроз і передбачення наслідків існуючих викликів продовольчої безпеки; розробка напрямів забезпечення необхідного рівня продовольчого забезпечення населення; створення інструментів запобігання або амортизації можливих загроз продовольчої безпеки, а у разі факту або неминучості нанесення шкоди - застосовування заходів, які компенсують збиток шляхом відновлення і посилення прямого або непрямого державного регулювання продовольчої сфери.

2. Узагальнено теоретичні концепції та систематизовано наукові погляди щодо ролі держави у вирішенні продовольчої проблеми, що дало можливість визначити причини та етапи їх еволюції: від розуміння того державна продовольча політика - це безпосередньо національна проблема досягнення самозабезпечення продуктами харчування, до усвідомлення того, що забезпечення населення світу продовольством і боротьба з голодом є глобальною проблемою людства, а основною причиною нестачі продовольства в окремих країнах є не демографічно-ресурсний дисбаланс, а бідність.

3. Державною продовольчою політикою доцільно вважати сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава (суб'єкт регулювання) впливає на об'єкти регулювання з метою створення належних умов для розвитку та координації діяльності усіх сфер продовольчої сфери, забезпечення необхідного рівня якості та безпечності продуктів харчування, їх економічної та фізичної доступності для населення.

4. Встановлено, що державна продовольча політика в розвинутих країнах розглядається як важлива умова внутрішньої політичної та

соціально-економічної стабільності країни і її зовнішньої незалежності та один з напрямків підвищення рівня життя населення, а механізм державного регулювання спрямований на підтримку прибутків фермерів та вразливих верств населення шляхом надання продовольчої допомоги, сприяння експорту продовольства та імпорту сільськогосподарської сировини, забезпечення населення доступними та якісними продуктами харчування, розвиток сільських територій та інфраструктури, екологізація виробництва та захист довкілля, тобто відбувається переорієнтація від кількісних на якісні показники реалізації державної продовольчої політики.

5. На державному рівні доцільно зобов'язати національні підприємства – виробників продовольства запроваджувати систему управління безпечністю продуктів харчування НАССР (забезпечує контроль у будь-якій точці процесу виробництва, зберігання та реалізації продовольства, де можуть виникнути небезпечні фактори), як механізму, який спрощує державний контроль і стимулює розвиток підприємств, підвищує їх конкурентоздатність як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

6. Розроблено концептуальні засади стратегії реалізації державної продовольчої політики України в умовах глобалізації, яка передбачає такі етапи реалізації: 1 етап - стабілізація існуючого рівня продовольчого забезпечення населення; 2 етап - підвищення рівня продовольчого забезпечення населення України за рахунок внутрішніх резервів (забезпечення конкурентного розвитку сільського господарства, підвищення платоспроможності населення, підвищення якості та безпечності продовольства тощо); 3 етап – забезпечення достатнього рівня продовольчої забезпечення населення України та посилення конкурентних переваг сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на світовому ринку на основі гармонізації взаємовідносин з країнами-експортерами (імпортерами) продовольства і сільськогосподарської продукції та міжнародними організаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрные рынки – 2017: Топ – 7 ценовых драйверов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://biz.liga.net/news/E1100064.html>.
2. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / [авт. кол. : М. Бетлій та ін.] ; за ред. О. М. Бородіної. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
3. Азиаты скупают африканские земли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrrudprom.com/digest/Aziati_skupayut_afrikanske_zemli.html.
4. Алифанов В. Глобальное потепление: последствия для Украины и как подготовиться [Электронный ресурс] В. Алифанов – Режим доступа: <http://agroua.net/tops/news.php?newsid=33260&newstype=1>.
5. Амбросов В. Я. Совершенствование финансово-кредитного механизма АПК / В. Я. Амбросов // Проблемы економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу : кол. моногр.: У 2 т. за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. – К. : ІАЕ, 2000. – С. 382–386.
6. Андрусенко Г. О. Державне регулювання макроекономічними процесами : опорний конспект лекцій / Г.О. Андрусенко, Г.І. Мостовий. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. – 168 с.
- 1 7. Арабский мир под ветром перемен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://world.eizvestia.com/full/arabskij-mir-pod-vetrom-peremen>.
8. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.
9. Бабенко А.А. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектора економіки : автореф. дис. канд. ек. наук: 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / А.А. Бабенко – Луганськ, 2005. – 20 с.

10. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – К. : Міленіум, 2003. – 256 с.
11. Баяр А. Наслідки вступу до СОТ для української економіки: оцінка цінової конкурентоспроможності / А. Баяр, І. Кобута, Є. Шкарбан, В. Жигадло, О. Шевцов. – К. : Альфа-Принт, 2007. – 39 с.
12. Береговий М. Шляхи формування світової та національної продовольчої безпеки / М. Береговий // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2002. – № 1. – С. 23–30.
13. Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання економіки в умовах суспільної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спеціальність 25.00.02 «Механізми державного управління» / С. О. Біла. – К., 2002. – 36 с.
14. Білик Ю. Д. Продовольча безпека України: стан та перспективи використання потенційних резервів / Ю. Д. Білик // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С. 139–148.
15. Богомолів О.Т. Мировая экономика в век глобализации : учебник / О.Т. Богомолів. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 359 с.
16. Большинство украинцев боятся продовольственного кризиса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unian.net/rus/news/news-421917.html>.
17. Валова продукція сільського господарства України за 2011 рік / за заг. кер. Ю. М. Остапчука ; Держкомстат України. – К., 2012. – 24 с.
18. Василькевич К. Украина и Россия смогут снабжать зерном весь мир? / К. Василькевич // Газета «2000». – 2011. – № 7 (546). – (18–24 фев.) – С. 5 – 6.
19. В Боливии принят закон о продовольственной безопасности, вместо импорта будет продукция госкомпаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/news/lenta/2011/06/27/n_1899801.shtml.

20. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про продовольчу безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/476142-vr-uhvalila-zakon-pro-prodovolchu-bezpeku.html>.

21. Виклики та шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.] ; за ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2009. – 432 с.

22. Верховна Рада ухвалила Закон «Про продовольчу безпеку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-476142.html>.

23. Власов В.І. Глобальна продовольча безпека / В.І. Власов – К.: ІАЕ, 2001. – 506 с.

24. Власов В.І. Глобалізація і глобальна продовольча проблема / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 1. С.15–22.

25. Воронин Б.А. Проблемы юридического обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] / Б.А. Воронин // – Режим доступа : <http://fermer.ru/node/9987>.

26. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : монографія / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.

27. В Україні можуть почати ув'язнювати за виробництво неякісних продуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agronews.in.ua/node/6620>.

28. В Україні набув чинності закон щодо стратегії державної екологічної політики України до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show/v-ukraine-vstupil-v-silu-zakon-o-strategii-gosudarstvennoy-09022011154000>.

29. Гаркуша О. М. Ринку АПК – належне регулювання / О. М. Гаркуша // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – С.

95–100.

30. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К. : Вид-во КНЕУ, 2001. – 733 с.

31. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія / О.І. Гойчук – Житомир : Полісся, 2004. – 348 с.

32. Гончарук А. Україна может сделать вклад в укрепление продовольственной безопасности в мире [Электронный ресурс] / А. Гончарук // . – Режим доступа : <http://www.agribusiness.kiev.ua/uk/press/1247209584/>.

33. Горбач Д. А. Икра на нервах / Д. А. Горбач // Бизнес. – 2011. – № 3–4 (938-939). – С. 15–18. – (24 янв.).

34. Горбач Д. Бутылка кефира полбатона [Электронный ресурс] / Д. Горбач [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.business.ua/articles/international_politics/10500/.

35. Гриньков Д. М. ЭКАлогическая цепь / Д. М. Гриньков // Бизнес. – 2011. – № 34 (971). – С. 36–40. – (5 сент.).

36. Дацій О. І. Інновації та інноваційна діяльність: сутність і функції в агропромисловому виробництві / О. І. Дацій // Вісник Сумського Національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. – 2003. – № 2 (15). – С. 123–128.

37. Дейниченко Р. Україна скасовує квоти на експорт зернових [Электронный ресурс] / Р. Дейниченко // . – Режим доступа: <http://www.voanews.com/ukrainian/news/ukraine/ukraine-wheat-export-2011-05-25-122597964.html>.

38. Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога ; за ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АН вищої школи України І. Р. Михасюка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка ; Ельга-Н, 2000. – 592 с.

39. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у табл. і схемах / Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон.

наук, проф. Г. С. Одінцової. – Х. : Вид-во ХарПІ УАДУ, 2002. – 492 с.

40. Державне управління : словник-довідник / В. М. Князєв, В. Д. Бакуменко [та ін.]. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.

41. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. – № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.

42. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : монографія / А. О. Дегтяр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2004. – 224 с.

43. Дикаленко М. Задний ход [Електронний ресурс] / М. Дикаленко, Э. Московчук // – Режим доступу: <http://www.business.ua/i903/a25436>.

44. Дикаленко М. Продай українське / М. Дикаленко, Э. Московчук // Бизнес. – 2009. – № 41 (872). – С. 70–71. – (12 окт.).

45. Дикаленко М. Коррективное хозяйство [Електронний ресурс] / М. Дикаленко, Г. Татаренко, Д. Владимиров // – Режим доступу: http://www.business.ua/articles/state_regulation/Korrektivnoe_hozyaystvo-24138/.

46. Дикаленко М. Продукты писания / М. Дикаленко, Э. Московчук // Бизнес. – 2011. – № 16 (951). – С. 80. – (18 апр.).

47. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання-Прес, 2000. – 209 с.

48. Дудар Т. Розвиток агропродовольчого ринку України в період глобалізації [Електронний ресурс] / Т. Дудар / Режим доступу: www.anvou.org.ua.

49. Евросоюз собирается профинансировать прогноз урожая в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://news.zn.ua/POLITICS/evrosoyuz_sobiraetsya_profinansirovat_prognoz_urozhaya_v_ukraine-73484.html.

50. Если дружишь ты с умом, будь осторожен с ГМО! [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sopkgu.narod.ru/gmo.htm>.

51. Жаліло Я. Ризики світової продовольчої кризи та виклики для України. Аналітична записка [Електронний ресурс] // Я. Жаліло, О. Собкевич, В. Русан, А. Юрченко, І. Клименко, В. Скороход, І. Ус // – Режим доступу :<http://www.niss.gov.ua/articles/401/>.

52. Жаліло Я.А. Протидія глобальній зміні клімату в контексті Кіотських домовленостей: український вимір / за ред. Я. А. Жаліло – К. : НІСД, 2010. – 48 с.

53. Жук М. В. Комерційні відносини України: розвиток експортного потенціалу : підручник / М. В. Жук. – Чернівці : Рута, 2004. – 352 с.

54. Загальнодержавна Комплексна програма підтримки та розвитку українського села «Добробут через аграрний розвиток» на 2005-2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dar-ukraine.com.ua/docs/dar220805.pdf>.

55. Законодательство в сфері продовольственої безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: к стр. : <http://www.fda.gov/Food/FoodSafety/FSMA/ucm243094.htm>

56. Закон України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17.06.1999. № 758-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/t990758.html.

57. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» № 1160-IV від 11 вересня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – С.79–85.

58. Закон України “Про зерно та ринок зерна в Україні” № 37-IV від 4 лип. 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

59. Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства в 2001 – 2004 роках» від 18 січ. 2001 р. № 2238-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стор. : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

60. Закон України "Про якість та безпеку харчових продуктів і

продовольчої сировини" від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

61. Зерно получило новый индекс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://markets.eizvestia.com/full/zerno-poluchilo-novyy-indeks>.

62. Зона свободной торговли «Украина-ЕС»: не повторит ошибок вступления в ВТО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=66249>.

63. Из-за изменения климата Украина может потерять больше половины пахотных земель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/business/realestate/1392746-zn-iz-za-izmeneniya-klimata-ukraina-mozhet-poteryat-bolshe-poloviny-pahotnyh-zemel>.

64. Индекс продовольственных цен ФАО [Электронный ресурс] <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>.

65. Инфляция, рост экономики и конфликты. Главные темы первого дня в Давосе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/business/1179137-inflyaciya-rost-ekonomiki-i-konflikty-glavnye-temy-pervogo-dnya-v-davose>.

66. Іваницька О. М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спеціальність 25.00.02 «Механізми державного управління» / О. М. Іваницька. – К., 2006. – 36 с.

67. Іщенко Г. Земля не терпить байдужості / Г. Іщенко // Уряд. кур'єр. – 2007. – С. 10. – № 206. – (6 листоп.).

68. Каждый девятый американец вынужден пользоваться продовольственными талонами, чтобы выжить – сельхоздепартамент [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=76772>.

69. Калугин В. Железные объятия глобализации / В. Калугин, Р. Ильичев // Бизнес. – 2003. – № 30 (549). – С. 58 – 65. – (28 июля).

70. Каменев М. Затяжной прыжок / М. Каменев, Т. Пономарь // Бизнес.

– 2008. – № 8 (787). – С. 15–18. – (25 фев.).

71. Каменев М. В. Не указ / М. В. Каменев // Бизнес. – № 13 (948). – 2011. – С. 27 – 28. – (28 мар.).

72. Карпенко О. У сотівських тенетах / О. Карпенко // Сільські вісті. – № 46 (18483). – 2010. – С. 1–3. – (22 квітня).

73. Кваша С. Стан агропромислового комплексу та продовольча безпека країни / С. Кваша, В. Оленко // Економіст. – 2000. – № 7. – С. 72–73.

74. Китай объедает весь мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fin.izvestia.ru/comp/article1273193>.

75. Конкурентам добавили проблем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.eizvestia.com/full/konkurentam-dobavili-problem>.

76. Коренюк П. І. Роль сировинної бази у формуванні продовольчої безпеки України / П.І. Коренюк, О.Ф. Савченко // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – С. 308–311.

77. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія / М. Х. Корецький. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.

78. Корженко В. В. Соціалізація державного управління продовольчим ринком: від приватизації до партнерства / В. В. Корженко, Т. М. Лозинська // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – № 3 (30). – С. 325–334.

79. Коркунов И. Н. Цели и задачи обеспечения продовольственной безопасности в КНР / И.Н. Коркунов // Продовольственная безопасность КНР и роль государственного регулирования. – М. : РАН, Институт Дальнего Востока, 2002. – С.9 – 44.

80. Кучер М. І. Виробництво зерна та пшениці в Канаді / М. І. Кучер, В. І. Шевченко // Економіка АПК, 2002. – № 12. – С. 128–131.

81. Кучуков Р. Ценообразование в АПК стран с развитой рыночной экономикой / Р. Кучуков // АПК : экономика, управление. – 1997. – № 7. – С. 50 – 56.

82. Лазоренко К. Защищать от ВТО [Электронный ресурс] К. Лазоренко – Режим доступа: <http://state.eizvestia.com/full/zashhitit-ot-vto>.

83. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: монографія / М. А. Латинін. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.

84. Липец Ю. Г. География мирового хозяйства: учеб. пособие для студентов / Ю. Г. Липец, В. А. Пуляркин, С. Б. Шлихтер. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 400 с.

85. Логвиненко Л. Рятуйте, ріжуть! [Електронний ресурс]/ Л. Логвиненко. – Режим доступу: <http://www.silskivisti.kiev.ua/18783/index.php?n=12882>.

86. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: монографія / Т. М. Лозинська. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ Магістр, 2007. – 272 с.

87. Лузан Ю. Україна на шляху до СОТ: сільськогосподарський аспект / Ю. Лузан // Вступ України до СОТ: новий виклик економічній реформі. – К.: Альфа-принт, 2003. – С. 221–226.

88. Лука О. Ф. Україна на світовому ринку агропродовольчої продукції / О. Ф. Лука // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – С. 116–121.

89. Лукашевич В. М. Глобалистика: учеб. пособие / В. М. Лукашевич. – 3-е изд., перераб. и доп. – Львов: «Новый Світ – 2000», 2006. – 540 с.

90. Лукашин Ю. Глобальный ценовой шок / Ю. Лукашин // Газета «2000». – 2011. – № 7 (546). – С. 3–4. – (18–24 фев.).

91. Лукашин Ю. ВТОрой раз на те же грабли [Электронный ресурс]/ Ю. Лукашин – Режим доступа: <http://2000.net.ua/2000/forum/aktualno/75978>.

92. Лукашин Ю. Между гречкой и Федрезервом / Ю. Лукашин // Газета «2000». – 2011. – № 6 (545). – С. 10–11. – (11–17 фев.).

93. Лукинов І. І. Про стратегію трансформування АПК та забезпечення продовольчої безпеки України // І. І. Лукинов, П. Т. Саблук / Економіка України, – 2000 – № 9. – С. 62–81.